

Cerkveni dokumenti 77
SPOMINJAMO SE: PREMIŠLJEVANJE O HOLOKAVSTU

Komisija za verske odnose z judovstvom

**Spominjamo se:
Premišljevanje
o holokavstu**

**Družina
Ljubljana
1998**

Naslov izvirnika: Commissione per i rapporti religiosi con l'ebraismo, Nous nous souvenons: une réflexion sur la Shoah, v: La Documentation catholique 80 (1998), N° 2179, 5. maja 1998, 336– 340. Prevod in redakcija: Rafko Valenčič. Komentar: Jože Krašovec in Drago Ocvirk. Lektorica: Marija Bratina. Oprema: Lucijan Bratuš.

Zbirko CERKVENI DOKUMENTI izdaja Družina d.o.o. Glavni in odgovorni urednik: Rafko Valenčič. Uredništvo: Trubarjeva 80, 1000 Ljubljana. Uprava: Družina d.o.o., Krekov trg 1, 1000 Ljubljana, SLO. Za založbo dr. Janez Gril.

Tisk: Tiskarna Ljubljana, oktober 1998.

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

323.12(=411.16)
261.8

SPOMINJAMO se : Premišljevanje o holokavstu / (pripravila Komisija za verske odnose z judovstvom ; [prevod Rafko Valenčič]. – Ljubljana : Družina, 1998. – (Cerkveni dokumenti, ISSN 1318-1262 ; 77)

Prevod dela: Nous nous souvenons : une réflexion sur la Shoach

ISBN 961-222-203-7

1. Commissione per i rapporti religiosi con l'ebraismo. – I. Komisija za verske odnose z judovstvom glej Commissione per i rapporti religiosi con l'ebraismo

78609664

Po mnenju Ministrstva za kulturo z dne 15. 10. 1998 št. 415-46/98 spada publikacija Spominjamo se: Premišljevanje o holokavstu med proizvode, za katere se obračunava 5% davek od prometa proizvodov.

»JUDJE, NAŠI STAREJŠI BRATJE«

UVODNA BESEDA

V apostolskem pismu V zarji tretjega tisočletja je papež Janez Pavel II. zapisal: »(Cerkev) ne more prestopiti praga novega tisočletja, ne da bi spodbudila svoje otroke, da se v kesanju očistijo svojih zmot, nezvestob, nedoslednosti in zamud. Priznati včerajšnja popuščanja je dejanje poštenja in poguma, ki nam pomaga, da okrepimo svojo vero, postanemo previdni in pripravljene spoprijeti se z današnjimi skušnjavami in težavami« (1994, 33; CD 58, Ljubljana 1995). Ko Cerkev govori o grehih in »slabostih toliko otrok, ki so omadeževali njen obraz« (prim. prav tam, 35), ima v mislih tudi »očete«, torej tiste člane občestva, ki so bili zaradi svoje službe toliko bolj dolžni ravnati v skladu z evangelijsko resnico (prim. R. Cantalamessa, *L' antisémitisme ne naît pas de la fidélité aux Écritures chrétiennes, mais de l' infidélité a leur égard*, v: *Documentation catholique* 80, 1998, N° 2183, 7. junija 1998, 544).

Drugi vatikanski koncil je v svojem času (1962–1965) spregovoril o svetosti in grešnosti v Cerkvi ter nujnosti stalnega spreobrnjenja. Cerkev, ki je Kristusovo skrivnostno telo, je namreč »hkrati sveta in vedno potrebna očiščevanja ter nikoli ne preneha s pokoro in prenavljanjem«, kajti »v svoji sredi ima grešnike« (Dogmatična konstitucija o Cerkvi, 8). Takšno priznanje ima ne le človeški, marveč tudi teološki pomen. »Ko Cerkev sprejema nase odgovornost za grehe svojih članov, izpolnjuje morda najvišje dejanje, ki ga je mogoče storiti na zemlji: opravičuje Boga in oznanja 'Bog je nedolžen! – Anaitios o Theos! Bog je brez krivde'; mi, ljudje, smo grešili« (prim. R. Cantalamessa, n. d., 542). Tako Cerkev brani Božjo svetost in popolnost, ki smo jo s svojimi slabimi in grešnimi dejanji pred drugimi zanižali.

Med takšna priznanja grehov in napak preteklosti sodi brez dvoma odnos do judovstva. Cerkev »ob spominu na skupno dediščino z Judi obžaluje, ne iz političnih razlogov, ampak zaradi

evangeljske ljubezni, vsa sovraštva, preganjanja, izraze antisemitizma, ki so bili naperjeni v kateremkoli času in od kogarkoli zoper Jude« (koncilska Izjava o nekrščanskih verstvih, 4). Čeprav je bil antisemitizem marsikje bolj zadeva države kot pa razpoloženje naroda, npr. v Italiji (prim. Izjava, *Que l'antisémitisme soit à jamais éradiqué de l'histoire*, v: *Documentation catholique* 80, 1998, № 2181, 7. maja 1998, 496), podobno tudi na Poljskem (prim. T. Szulc, Papež Janez Pavel II., *DZS*, Ljubljana 1996, 39–41), vendar to ne more opravičiti od dolžnosti, da se morajo vsi člani nekega naroda na neki način vključiti v kesanje in dejanje sprave.

V zgodovini človeštva, prav tako krščanstva, se je nabralo mnogo stvari, ki obremenjujejo vest posameznikov, skupnosti in narodov. Vsak mora najprej spoznati in priznati svojo krivdo, dejanja in opustitve. Šele tedaj bo zmožen pravilno in pravično soditi tudi dejanja drugih. K takšnemu ravnanju spodbuja dokument o holokavstu, ki ga je 16. marca 1998 izdala Komisija Svetega sedeža za verske odnose z judovstvom. Katera so tista dejanja, ki jih moramo priznati kot slaba in grešna pred samim seboj, pred Bogom in drugimi? Poleg dejanj, ki na videz ostanejo znana samo človeški vesti, vendar kot grešna dejanja človeka »zmanjšujejo, ko ga odvrčajo od tega, da bi dosegel polnost« (Pastoralna konstitucija o Cerkvi v sedanjem svetu, 13), obstojajo tudi dejanja, ki podirajo medčloveške odnose, ki sejejo razdor, sovraštvo in odtujenost. Med drugo svetovno vojno so Judje, živeči med evropskimi narodi, doživljali načrtno uničevanje ali holokavst. Tako je načrtovala nacistična ideologija, ki je iskala ideološke, rasistične in zgodovinske potrditve in opravičila za svoja dejanja. V svoj prid je naobrnila tudi nekatera zgodovinska, kulturna in verska nasprotja med Judi in kristjani v času dvatisočletne zgodovine.

1. Zgodovina dokumenta

Koncil je začrtal smernice za dialog znotraj Cerkev in Cerkve do drugih krščanskih in nekrščanskih verstev ter celo nevernih. V Izjavi o nekrščanskih verstvih (1965, 4) se je posebej dotaknil odnosov med kristjani in Judi. Besedilo, čeprav kratko, je po prizadevanjih bibličista in ekumenista kardinala Avgustina Bea

dovolj jasno nakazalo nekaj dejstev, na katera se sklicuje tudi novi dokument: 1. da kakršnega koli antijudaizma ni mogoče utemeljevati na Svetem pismu, kar so nekateri počeli, zlasti sklicujoč se na apostola Pavla, 2. da Kristusove smrti ni mogoče »pripisati vsem Judom brez razlike«, ne tedaj ne sedaj živečim; 3. obžaluje krivice, kijih je kdorkoli, kadarkoli in kjerkoli storil proti Judom, ter 4. spodbuja odnose med Judi in kristjani, kijih veže skupna vera v Boga Stvarnika in Gospoda.

Stiki cerkvenih predstavnikov s predstavniki judovstva so v času po koncilu rahljali zemljo, zamrznjeno zaradi zgodovinskih nesoglasij, zlasti zaradi dogodkov med zadnjo svetovno vojno. Papeži Janez XXIII., Pavel VI. in Janez Pavel II. niso prezrli nobene možnosti za bratska srečanja. Janez Pavel II. je že od otroških, mladeniških in duhovniških let veljal za prijatelja in zgovornika Judov. Bogata in hkrati tragična medvojna izkustva z Judi na Poljskem, ki je veljala za »judovski raj« (Paradisus Judeorum; prim. T. Szulc, Papež Janez Pavel II., Ljubljana 1996, 39), je nadaljeval tudi v novi službi v korist Cerkve in vsega človeštva. Ko je kot prvi papež 13. aprila 1986 prestopil prag rimske sinagoge, je Jude nagovoril kot »naše starejše brate«. Na simpoziju o odnosih med kristjani in judaizmom, 1. 11. 1997, pa je izjavil: »Antisemitizem nima nobenega opravičila in ga je treba absolutno zavreči« (Documentation catholique 80, 1998, N° 2181, 7. maja 1998, 496).

Predzgodovina sedanjega dokumenta je dobila novih pobud ob obisku Janeza Pavla II. v Ameriki leta 1987. Istega leta so se pričeli pogovori med Komisijo Svetega sedeža za verske odnose z judovstvom in Mednarodnim judovskim komitejem, ki sta obravnavali zlasti vprašanje holokavsta (šoe, Shoah), to je načrtnega uničevanja Judov med drugo svetovno vojno. Delo je potekalo na ravni vesoljne Cerkve in na ravni krajevnih Cerkv, ki so bile glede tega vprašanja zgodovinsko prizadete in obremenjene. Vedno bolj se je utrjevalo prepričanje, da zaradi različnih razmer in različne stopnje odgovornosti vprašanja ni mogoče obravnavati za vse dežele enako. Medtem so posamezne evropske škofovske konference izdale lastne dokumente o odnosu krščanstva do judovstva: španska 1992, nemška 1995, poljska 1995, francoska 1997, italijanska 1998, pa tudi švicarska, nizozemska in madžarska. Na ta način je bila pripravljena pot dokumentu vesoljne Cerkve, ki nima značaja sklepnega dokumenta o tem

uprašanj, vsekakor pa povzema, poleg številnih zgodovinskih študij, glavne ugotovitve in usmeritve.

Dokument »Spominjamo se« je zbudil zelo različne in nasprotujoče si odmeve pri kristjanih in Judih, civilnih in cerkvenih oblastih. Nekateri Judje mu očitajo, da je prišel prepozno, da je Cerkev predolgo molčala, da opravičila bolj odpirajo kot zdravijo rane preteklosti. Ne manjka tudi pozitivnih odmevov, kot so: gre za dramatično izjavo, prvi korak je storjen, priznanje odgovornosti je izhodišče za nadaljnje odnose ter raziskovanja in podobno.

2. Vsebina in pomen dokumenta

Ob predstavitvi dokumenta pred Ameriškim judovskim komitejem v Washingtonu, 15. maja 1998, je kardinal Edward Idris Cassidy, predsednik Komisije za verske odnose z judovstvom, posebej omenil nekatera vprašanja, ki jih dokument odpira (prim. *Le sens et la portée du document du Vatican: Nous nous souvenons. Une réflexion sur la Shoah*«, v: *Documentation catholique* 80, 1998, N° 2185, 5. julija 1998, 630–636).

Prvo vprašanje je protijudovsko razpoloženje, ki ga je mogoče zaslediti v zgodovini. Začetki segajo v čas cesarja Konstantina, ko so bili Judje diskriminirani in izolirani; dolžili so jih umora samega Boga; s papeško bulo leta 1555 so bili potisnjeni v geto; odloki državnih oblasti jim niso bili naklonjeni. Nacizem je ta dejstva izrabil za svoj uničevalni načrt. Novi dokument nasprotno ugotavlja, da antisemitizma ni mogoče utemeljevati na krščanskem izročilu, da je nacizem v svojem bistvu oblika sodobnega poganstva. Odgovor na to vprašanje ne dopušča nobenega dvoma, da je kakršen koli antisemitizem v nasprotju s svetopisemskim izročilom. Hkrati pa s svoje strani Cerkev obžaluje, da ni vedno imela dovolj ljubezni Kristusa, svojega ustanovitelja, do Judov.

Drugo vprašanje obravnava razločevanje glede tega, kaj je Cerkev in kaj so člani Cerkve. Medtem ko je Cerkev Kristusovo telo, je sveta in brezmadežna, pa so njeni udje – od papeža, škofov, duhovnikov, laikov – podvrženi nepopolnostim in grehu. Takšna dejanja ali opustitve so del človeške, tudi cerkvene zgodovine. Upoštevajoč to dejstvo, lažje razumemo lastne napake in napake drugih, tudi napake preteklosti.

Tretje vprašanje se dotika odgovornosti posameznih članov Cerkve. Naloga zgodovine je, da ugotovi, kaj so oziroma česa niso ljudje (kristjani) storili, pa bi morali storiti. Kardinal E. I. Cassidy posebej omenja vlogo papeža Pija XII., ki ga nekateri dolžijo, da ni povzdignil svojega glasu v obrambo Judov, ko bi, po njihovem prepričanju, moral to storiti. Glede tega je najbolj znana teza nemškega pisatelja in dramatika Rolfa Hochhutha v delu Namestnik (1963). Raziskave izvornih vatikanskih arhivov potrjujejo nasprotno dejstvo, da je Pij XII. storil, kar je bilo tedaj mogoče in modro storiti. Kakršno koli drugačno ravnanje bi bilo izziv nacističnim oblastem, ki bi rodil še hujše preganjanje (prim. novejše ugotovitve o tem vprašanju, v: Informativna katoliška agencija, Zagreb, št. 37/98, 17. septembra 1998, Priloga 3). Takšne ugotovitve veljajo v nekaterih primerih tudi za ravnanje katoličanov na lokalni ravni. V tem smislu ima najnovejši dokument o holokavstu (Soi) tudi apologetični značaj, saj zavrača nekatere krivične obtožbe glede ravnanja predstavnikov Cerkve. To dejstvo pa ne odvezuje, da ne bi vsi prizadeti vnovič premislili, ali so glede na okoliščine storili vse, kar je bilo mogoče in modro storiti za obrambo in zavarovanje Judov pred uničevanjem. Le iskreno priznanje grešnosti in odgovornosti pred Bogom more zaceliti rane preteklosti in ustvariti nova razmerja. Trpljenje, ki je drama vseh tako ali drugače prizadetih, naj rodi tudi skupno prizadevanje za medsebojno razumevanje, priznanje in odpuščanje pred Bogom in drug pred drugim.

Dokument »Spominjamo se« vabi poleg katoličanov vse druge ljudi dobre volje, naj razmišljajo o tem vprašanju, se kesajo (tešuva, teshuva) svojih dejanj, da bodo sposobni delati za evangelijsko edinost. Posebej velja opozoriti na številna področja, kjer katoličani in Judje lahko v duhu skupnega svetopisemskega izročila sodelujejo za resnični razvoj sodobnega sveta: spoštovanje življenja, človekove pravice, obramba revnih in zatiranih, promocija družine, zavzemanje za pravičnost in enakost med ljudmi, boj proti rasizmu ipd.

(3) Dodatek

1. Še nekaj podatkov o Judih na Slovenskem in odnosih do judovstva. V srednjem veku so odnos do Judov v naših deželah urejali

deželni knezi in dunajski cesarski dvor. Ob koncu 15. stoletja so bili izgnani iz Koroške, v začetku 16. stoletja pa iz Kranjske. Tolerančni patent (1792) je te določbe nekoliko omilil. Zakonodaja Ilirskih provinc (Code Napoleon) v začetku 19. stoletja je dovoljevala njihovo naselitev. Od leta 1848 oziroma 1867 so deležni vseh državljanskih pravic. Na slovenskih tleh so stalno ali občasno bivali v številnih mestih na Koroškem (Celovec, Beljak, Breže, Velikovec, Dravograd, Sloverj Gradec), v Prekmurju (Murska Sobota, Lendava), na Štajerskem (Maribor od 12. stoletja, Ptuj, Radgona), na Kranjskem (Ljubljana od 13. stoletja, Novo mesto), na Primorskem (Trst, Koper, Izola, Piran, Gorica). O njihovem bivanju pričajo ulice, mestne četrti in tudi pokopališča (Ljubljana, Maribor, Gorica, Trst). Med zadnjo svetovno vojno so tudi Judje na slovenskih tleh doživljali usodo preganjanj in holokavsta s strani nacizma kot njihovi rojaki v drugih evropskih deželah (prim. Judje, v: Enciklopedija Slovenije, IV, MK, Ljubljana 1990, 315–316). O bivanju Judov na slovenskih tleh pričajo tudi hebrejski rokopisi, ohranjeni v knjižnicah na Slovenskem (prim. Angelo Vivian, Pripombe k dvema hebrejskima rokopisnima zvitkoma v knjižnici teološke fakultete v Ljubljani, v: BV 37, 1977, 321–331).

2. Poleg rimskega dokumenta »Spominjamo se. Razmišljanje o holokavstu« objavljamo še dva prispevka, ki bosta, tako upamo, pomagala k boljšemu razumevanju dokaj zapletene in občutljive problematike o judovstvu na splošno in posebej o holokavstu. Prispevala sta ju profesorja Teološke fakultete v Ljubljani bibliacist akademik dr. Jože Krašovec in religiolog dr. Drago Ocvirk.

dr. Rafko Valenčič,
glavni in odgovorni urednik

Janez Pavel II.

PISMO

kardinalu EDWARDU IDRISU CASSIDYJU,

**predsedniku Komisije
za verske odnose z judovstvom**

Ob številnih priložnostih v času mojega papeževanja sem se z globoko žalostjo spominjal trpljenja judovskega ljudstva med drugo svetovno vojno. Zločin, ki ga od tedaj poznamo pod imenom holokavst (hebrejsko: shoah, šoa), je neizbrisen madež iztekajočega se stoletja.

Ko se pripravljamo na začetek tretjega tisočletja krščanske dobe, se Cerkev zaveda, da veselje ob tem jubileju temelji predvsem na odpuščanju grehov ter na spravi z Bogom in z bližnjim. Zato Cerkev opogumlja svoje sinove in hčere, naj očistijo svoja srca z obžalovanjem preteklih napak in nezvestobe. Spodbuja jih, naj ponižno stopijo pred Gospoda in se vprašajo glede svoje odgovornosti za zlo sedanjega časa.

Trdno upam, da bo listina »Spominjamo se: Premišljevanje o holokavstu«, ki jo je pod Vašim vodstvom pripravila Komisija za verske odnose z judovstvom, prispevala k resničnemu ozdravljenju ran, ki so jih povzročila nerazumevanja in krivice v preteklosti. To naj omogoči našemu spominu, da bo opravil svojo vlogo v procesu vzpostavitve takšne prihodnosti, v kateri nedopovedljiv zločin holokavsta (šoe) ne bo več nikoli mogoč. Naj Gospod zgodovine vodi napore katoličnov in judov ter vseh ljudi dobre volje, da si bodo skupno prizadevali za pristno spoštovanje življenja in dostojanstva vsakega človeka, saj so bili vsi ustvarjeni po božji podobi in sličnosti.

V Vatikanu, 12. marca 1998.

Komisija za verske odnose z judovstvom

SPOMINJAMO SE: PREMIŠLJEVANJE O HOLOKAVSTU

1. Tragedija holokavsta (šoe) in dolžnost spominjanja

Kmalu se bo končalo dvajseto stoletje in na obzorju se že kaže zora novega krščanskega tisočletja. Dvatisočletnica Kristusovega rojstva spodbuja vse kristjane in nagovarja vse ljudi, da skušajo v zgodovini odkriti znamenja delovanja Božje previdnosti, prav tako pa tudi dejanja, ki so ranila in zmaličila Stvarnikovo podobo v človeku.

Naše razmišljanje se dotika enega izmed glavnih področij, na katerem si morajo katoličani resno vzeti k srcu klic papeža Janeza Pavla II. v apostolskem pismu V zarji tretjega tisočletja: »Zato je prav, da se Cerkev ob zatonu drugega tisočletja krščanstva z bolj živo zavestjo žalosti zaradi greha svojih otrok ob spominu na vse tiste okoliščine, v katerih so se v poteku zgodovine oddaljili od Kristusovega duha in njegovega evangelija ter pokazali svetu namesto pričevanja življenja, ki ga navdihujejo verske vrednote, takšno podobo mišljenja in ravnanja, ki je bilo resnična oblika nasprotnega pričevanja in pohujšanja.«¹

Naše stoletje je bilo priča nedopovedljive tragedije, ki ne sme biti nikoli izbrisana iz spomina: načrt nacističnega režima, da bi iztrebil judovski narod, čemur je sledilo uničenje več milijonov Judov. Možje in žene, stari in mladi, otroci in dojenčki so bili pregnani in odpeljani samo zaradi tega, ker so bili judovske krvi.

¹ Janez Pavel II., Apostolsko pismo V zarji tretjega tisočletja (1994), Cerkevni dokumenti 58, Ljubljana 1995, 33.

Nekatere so umorili takoj, drugi so bili ponižani, trpinčeni, mučeni in popolnoma oropani človeškega dostojanstva, na koncu pa umorjeni. Le malo teh, ki so šli skozi koncentracijska taborišča, je ostalo pri življenju, kateri pa so preživeli, so ostali do konca življenja zaznamovani s tem, kar so doživeli. To je bil holokavst (šoa), ena izmed največjih dram v zgodovini tega stoletja, dogodek, ki nas še vedno bremeni.

Pred tem strašnim genocidom, katerega v trenutku, ko je bil zločinsko storjen, niso pričakovali niti odgovorni za usodo narodov in same judovske skupnosti, ne more nihče ostati ravnodušen, najmanj pa Cerkev, predvsem zaradi tako tesnih vezi duhovnega sorodstva z judovskim ljudstvom in zaradi spomina na krivice v preteklosti. Odnos Cerkve do judovskega naroda je drugačen od odnosa do katerega koli drugega naroda.² Ne gre samo za spomin na preteklost. Skupna prihodnost Judov in kristjanov zahteva, da ohranimo spomin, kajti »brez spomina ni prihodnosti«. ³ Zgodovina je vedno spomin na prihodnost (memoria futuri).

Ko se s tem pismom obračamo na brate in sestre katoliške Cerkve po vsem svetu, prosimo vse kristjane, da se nam pridružijo v premišljevanju katastrofe, ki je zadela judovsko ljudstvo, ter se moralno obvežejo, da bodo storili vse, da sebičnost in sovraštvo ne bi nikoli več prišli do tiste meje, ko bi spet sejali trpljenje in smrt.⁴ Prav posebno se obračamo na prijatelje Jude, »katerih strašna usoda je postala znamenje za tisto zablodo, do katere pride človek, ki se obrne zoper Boga«⁵, da nas poslušajo z odprtim srcem.

2. Česa se moramo spominjati?

Ob edinstvenem pričevanju o Izraelovem Svetem (prim. Izaija: Izraelov Sveti – Bog) in Postavi (tora) je judovsko ljudstvo v različnih časih in na različnih krajih hudo trpelo. Toda holokavst (šoa) je

² Prim. Janez Pavel II., Govor v rimski sinagogi na srečanju s predstavniki židovske skupnosti, Rim, 13. aprila 1986, 4: Acta Apostolicae Saedis 78 (1986), 1120.

³ Janez Pavel II., Opoldanski nagovor – Angelus, 11. junija 1995, v: Insegnamenti 18/1, 1995, 1712.

⁴ Prim. Janez Pavel II., Govor židovski skupnosti v Budimpešti, 18. septembra 1991, 4, v: Insegnamenti 1472, 1991, 349.

⁵ Janez Pavel II., Okrožnica Ob stoletnici (1991), Cerkveni dokumenti 45, Ljubljana 1991, 17.

bil brez dvoma najhujše trpljenje. Brezčutnost, s katero so bili Judje v našem stoletju preganjani in kruto pomorjeni, presega to, kar je mogoče z besedami izraziti. Vse to so doživeli samo zaradi tega, ker so bili Judje.

Že nedoumljivost samega zločina odpira številna vprašanja. Zgodovinarji, sociologi, politični filozofi, psihologi in teologi skušajo globlje doumeti resničnost holokavsta in razloge zanj. Potrebno je opraviti še druge strokovne raziskave. Toda takšnega dogodka ni mogoče v celoti doumeti z navadnimi merili zgodovinskega raziskovanja. Ta dogodek zahteva »moralni in verski spomin« ter – posebno med kristjani – resen premislek o vzrokih, ki so ga izzvali.

Dejstvo, da se je holokavst zgodil v Evropi, predvsem v deželah s stoletno krščansko kulturo, odpira vprašanja o razmerju med nacističnim preganjanjem in odnosih, ki so jih kristjani skozi stoletja gojili do Judov.

3. Odnosi med Judi in kristjani

Zgodovina odnosov med Judi in kristjani je boleča. To je priznal papež Janez Pavel II. v svojih nenehnih pozivih, naj katoličani premislijo svoja stališča glede odnosov do judovskega ljudstva.⁶ Bilanca teh odnosov v razdobju dveh tisočletij je resnično negativna.⁷

Ob zori krščanstva, po Kristusovem križanju, so vzniknila nasprotja med prvotno Cerkvijo ter judovskimi voditelji in ljudstvom, ki so se zaradi zvestobe Postavi (tori) pogosto upirali označevalcem evangelija in prvim kristjanom. V poganskem rimskem cesarstvu so bili Judje po zakonu zavarovani s privilegiji, ki jih je zagotavljal cesar, oblasti pa v začetku niso razločevale med judovsko in krščansko skupnostjo. Državna oblast je kmalu pričela preganjati kristjane. Ko so se potem cesarji spreobrnili h krščanstvu, so v začetku zagotavljali Judom privilegije, toda skupine krščanskih upornikov, ki so napadale poganske temple, so v nekaterih primerih ravnale podobno tudi z judovskimi sinagogami. To

6 Prim. Janez Pavel II., Govor predstavnikom škofovskih konferenc za odnose z Judi, 5. marca 1982, v: Insegnamenti 5/1, 1982, 743-747.

7 Prim. Komisija Svetega sedeža za verske odnose z Judi, Navodila za pravičen način predstavljanja Judov in judovskega vprašanja v oznanjevanju in katehezi rimskokatoliške Cerkve, 24. junija 1985, VI, 1, v: Enchiridion Vaticanum 9, 1656.

se ni dogajalo brez določenih zgrešenih razlag Nove zaveze, ki so se nanašale na judovsko ljudstvo kot celoto. »V krščanskem svetu – ne pa s strani Cerkve kot takšne – so se dolgo časa širile zgrešene in netočne razlage Nove zaveze glede judovskega ljudstva in njegove navidezne krivde, pri čemer so se porajala čustva sovraštva nasproti temu ljudstvu.«⁸ Drugi vatikanski cerkveni zbor je dokončno zavrnil takšno razumevanje Nove zaveze.⁹

Kljub krščanskemu oznanilu ljubezni do vseh ljudi, tudi do sovražnikov, je prevladujoče razpoloženje v dolgih stoletjih obsojalo manjšine in vse, ki so bili kakor koli »drugačni«. V nekaterih krščanskih okoljih so protijudovska razpoloženja in nesoglasja med Cerkvijo in judovskim ljudstvom privedla do javne diskriminacije, ki ji je sledil izgon ali prisilno spreobračanje. V večjem delu »krščanskega« sveta vse do konca 18. stoletja tisti, ki niso bili kristjani, niso uživali zajamčenega pravnega položaja. Kljub temu so Judje, raztreseni po vsem krščanskem svetu, ostali zvesti verskemu izročilu in običajem svojega občestva. Zaradi tega so bili deležni sumničenja in nezaupanja. V času nesreč, kot so pomanjkanje, vojne, nalezljive bolezni in druge družbene napetosti, so judovsko manjšino pogosto imeli za grešnega kozla. Tako so postali žrtve nasilja, ropanja in tudi okrutnih pobojev.

Ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja so, na splošno, Judje dosegli v raznih državah enakost v odnosu do večinskega prebivalstva. V nekaterih primerih so imeli zelo vidno družbeno vlogo. Toda v istem zgodovinskem okolju se je zlasti v 19. stoletju razbohotil zmoten in brezobziren nacionalizem. V ozračju hitrih družbenih sprememb so Jude pogosto obtoževali vplivnosti, ki ni bila v sorazmerju z njihovo številčnostjo. Tedaj se je na raznih ravneh v večjem delu Evrope začelo širiti protijudovsko mišljenje, ki je bilo bolj družbenega in političnega kot pa verskega izvora.

V istem obdobju so se pojavile teorije, ki so zanikale enost človeškega rodu in zagovarjale obstoj izvirne razlike med rasami. V 20. stoletju je nacionalsocializem v Nemčiji sprejel te misli kot domnevno znanstveno osnovo za razlikovanje med tako imenovano nordijsko-arijsko raso in domnevno nižjimi rasami. Poleg tega je skrajni nacionalizem v Nemčiji dobil krila po porazu leta 1918

⁸ Janez Pavel II., Govor udeležencem simpozija »o koreninah antijudovstva v krščanskem okolju«, 31. novembra 1997, 1, v: L' Osservatore Romano, 1. novembra 1997, 6.

⁹ Prim. Izjava o verski svobodi (1965), 4.

in zaradi ponižujočih zahtev, ki so jih postavili zmagovalci. Ker so mnogi v nacionalsocializmu videli rešitev za težave njihove domovine, so na političnem področju sodelovali s tem gibanjem.

Cerke v Nemčiji se je na to odzvala z obsodbo razizema. Obsodbe so bile najprej izrečene v pridigah nekaterih duhovnikov, v službenem učenju katoliških škofov in v pisanju katoliških laičkih časnikarjev. Že v februarju in marcu leta 1931 so nadškof in kardinal Bertram v Vroclavu, kardinal Faulhaber in bavarski škofje, škofje s področja Kölna in Freiburga objavili pastirska pisma, v katerih so obsodili nacionalsocializem, njegovo malikovanje rase in države.¹⁰ Kardinal Faulhaber je leta 1933, torej v času, ko je prišel na oblast nacionalsocializem, v znanih govorih, h katerim so prihajali ne le katoličani, ampak tudi protestanti in Judje, jasno zavračal antisemitsko nacistično propagando.¹¹ V času po kristalni noči je berlinski stolni prošt Bernhard Lichtenberg v tamkajšnji stolnici priredil javne molitve za Jude. Lichtenberg je pozneje umrl v Dachau in je že prištet med blažene.

Papež Pij XI. je prav tako javno obsodil nacistični razizem v okrožnici *Mit brennender Sorge*,¹² ki so jo prebrali na cvetno nedeljo leta 1937 po vsej Nemčiji. To je izzvalo napade in kazni proti duhovnikom. Pij XI. je 6. junija 1938 nagovoril skupino belgijskih romarjev z besedami: »Antisemitizem je nesprejemljiv. V duhovnem pogledu smo mi vsi semiti.«¹³ Pij XII. pa se je že v prvi okrožnici *Summi Pontificatus*, izšla je 10. novembra 1939, uprl teorijam, ki so zanikale enost človeškega rodu, in oboževanju države.¹⁴ Predvideval je tudi, da bo to sprožilo pravi »čas teme«.¹⁵

4. Nacistični antijudaizem in holokavst (šoa)

Razločevati moramo med antisemitizmom, izhajajočem iz teorije, ki je v nasprotju s trajnim cerkvenim učenjem o enosti človeškega

¹⁰ Prim. B. Statiewski (ur.), *Akten deutscher Bischöfe über die Lage der Kirche, 1933-1945*, vol. I, 1933-1934, Mainz 1968, Dodatek.

¹¹ Prim. L. Volk, *Der Bayerische Episkopat und der Nationalsozialismus 1930-1934*, Mainz 1966, 170-174.

¹² Okrožnica je datirana 14. marca 1937, v: *Acta Apostolicae Sedis* 29 (1937), 145-167.

¹³ *La Documentation catholique* 29 (1938), col. 1460.

¹⁴ *Acta Apostolicae Sedis* 31 (1939), 413-453.

¹⁵ Prav tam, 449.

rodu in istem dostojanstvu vseh ras in narodov, in med razpoloženjem sumničnega in sovraštva – kar imenujemo antijudaizem –, ki je trajalo stoletja, in za katera, žal, nosijo krivdo tudi kristjani.

Ideologija nacionalsocializma je šla še dalje s tem, da ni priznavala nobene transcendentalne resničnosti kot izvora življenja in merila za moralnost. Dosledno temu si je neka človeška skupina in država, s katero se je ta skupina istovetila, prisvojila absolutno pristojnost in se odločila uničiti judovsko ljudstvo, ki je bilo poklicano k pričevanju za edinega Boga in za Postavo zaveze. Na ravni teološkega razmišljanja ne smemo prezreti dejstva, da mnogi člani nacistične stranke niso nasprotovali le sami misli o vplivu Božje previdnosti na človeško dogajanje, ampak so pokazali, da izrecno sovražijo Boga samega. Razumljivo je, da je takšen odnos privedel do zavračanja krščanstva in do načrta, da Cerkev uničijo ali jo vsaj podvržejo interesom nacistične države.

To je torej bila skrajna ideologija, ki je postala izhodišče za sprejem načrtov, najprej za izgon Judov z njihovih domov, pozneje za njihovo dokončno uničenje. Holokavst (šoa) je delo, značilno za sodobni novopoganski režim. Njegov antisemitizem je imel korenine zunaj krščanstva. Da bi dosegel lastne cilje, ni okleval nasprotovati Cerkvi s tem, da je preganjal tudi njene člane.

Vendar se moramo vprašati, ali ni morda nacistično preganjanje Judov koreninilo tudi v protijudovskih predsodkih, ki so bili prisotni v dušah in srcih nekaterih kristjanov. Ali ni morda pritjudovsko razpoloženje zmanjšalo v kristjanih občutljivost ali v njih celo ustvarilo ravnodušnost glede preganjanj, ki jih je pričel proti Judom nacionalsocializem, ko je prišel na oblast?

Vsak odgovor na to vprašanje mora upoštevati dejstvo, da gre za zgodovino odnosov in načinov mišljenja ljudi, ki so izpostavljeni številnim vplivom. Še več: mnogi niso ničesar vedeli o »končni rešitvi«, ki je bila uperjena na ves (judovski) narod; drugi so se bali zase in za svoje; nekateri so te priložnosti obrnili sebi v prid; druge pa je celo spodbujala zavist. Odgovor je drugačen od primera do primera. Zato je potrebno vedeti, kaj je ljudi odločilno nagibalo v določenih razmerah.

Voditelji Tretjega rajha so najprej hoteli Jude pregnati. Žal so bile vlade nekaterih zahodnih držav s krščansko tradicijo, vključno z nekaterimi državami Severne in Južne Amerike, zelo previdne glede odpiranja svojih meja preganjanim Judom. Tudi v primerih, ko voditelji teh držav niso mogli predvidevati, kako daleč bodo šli

nacistični oblastniki v svojih zločinskih namenih, so vednar vedeli, kakšnim težavam in nevarnostim so bili Judje izpostavljeni v deželah Tretjega rajha. V teh razmerah zapiranje meja pred priseljevanjem Judov, najsi je izviralo iz sovražnosti ali nezaupanja, iz ozkosrčnosti, politične kratkovidnosti ali nacionalne sebičnosti, močno bremeni veste teh oblasti.

V deželah, kjer so nacisti izvajali množične izgone (Judov), je zaradi brutalnosti, ki je spremljala nasilno preseljevanje nemočnega prebivalstva, bilo mogoče pričakovati tudi najhujše. Ali so kristjani res storili vse, da bi pomagali preganjanim, zlasti Judom?

Številni so to storili, drugi pa ne. Ne smemo pozabiti tistih, ki so pomagali reševati življenja Judov, kolikor jim je to bilo mogoče, celo z izpostavljanjem lastnega življenja. V času vojne in po vojni so nekatere judovske skupnosti in njihovi voditelji izrazili hvaležnost za vse, kar je bilo zanje storjeno, vključno s tem, kar je osebno ali prek svojih predstavnikov papež Pij XII. storil za rešitev stotisočev judovskih življenj.¹⁶ Zaradi tega je izraelska država odlikovala številne škofo, duhovnike, redovnike in laike.

Kljub takšnim pogumnim možem in ženam, kot je priznal papež Janez Pavel II., duhovni odpor in konkretna dejavnost mno-

16 Diplomatsko modrost papeža Pija XII. so večkrat javno pohvalili predstavniki raznih židovskih ustanov in mnogi posamezniki. Tako je na primer predstavnik Italijanskega židovskega sveta dr. Joseph Nathan 7. septembra 1945 izjavil: »Posebej dajemo priznanje vrhovnemu poglavarju katoliške Cerkve in vernikom, ki so, spolnjujoč navodila svetega očeta, v preganjanih videli svoje brate in so nam brez omahovanja z velikimi napori in odpovedmi priskočili na pomoč ne glede na veliko nevarnost, ki so ji bili izpostavljeni« (L' Osservatore Romano, 8. septembra 1945, 2). Papež Pij XII. je 21. septembra 1945 sprejel v avdienco generalnega tajnika Svetovnega židovskega kongresa dr. A. Lea Kubowizkega, ki se je prišel »v imenu Zbora židovskih skupnosti zahvalit svetemu očetu za vse, kar je katoliška Cerkve v Evropi storila zanje v času vojne« (L' Osservatore Romano, 23. septembra 1945, 1). V četrtek, 29. novembra 1945, se je Pij XII. srečal z osemdesetimi predstavniki judovskih pregnancev iz različnih koncentracijskih taborišč v Nemčiji, ki so izjavili, da so »počaščeni, ker se lahko osebno zahvalijo svetemu očetu za njegovo velikodušnost do preganjanih v času nacional-fašistične oblasti« (L' Osservatore Romano, 30. novembra 1945, 1). Ob smrti Pija XII. leta 1958 je Golda Meir poslala naslednje sporočilo: »Žalujemo z vsem človeštvom ... Ko je naš narod doživljal zastrašujoče mučeništvo, je papež stal na naši strani. Življenje našega časa je bilo obogateno z glasom, ki je ob vsakdanjih težkih spopadih govoril o velikih moralnih resnicah. Objokujemo velikega služabnika miru.«

gih kristjanov nista bila takšna, kakršna bi pričakovali od Kristusovih učencev. Ne vemo, koliko kristjanov je v deželah, ki so jih zavzele ali so v njih vladale nacistične oblasti, z zgražanjem gledalo izginotje judovskih sosedov, vendar niso imeli dovolj poguma, da bi glasno protestirali. Težko breme na vesti njihovih bratov in sestra v času druge svetovne vojne mora biti za kristjane klic h kesanju.¹⁷

Globoko obžalujemo zmote in grehe teh sinov in hčera Cerkev. Sprejemamo vse tisto, kar je 2. vatikanski cerkveni zbor zapisal v Izjavi o verski svobodi (Nostra aetate), ki nedvoumno trdi: »Cerkev, ki zavrača vsako preganjanje katerihkoli ljudi, ob spominu na skupno dediščino z Judi obžaluje, ne iz političnih razlogov, ampak zaradi evangeljske ljubezni, vsa sovraštva, preganjanja, izraze antisemitizma, ki so bili naperjeni v kateri koli času in od kogar koli zoper Jude.«¹⁸

Spominjamo se in sprejemamo to, kar je papež Janez Pavel II. povedal voditeljem židovske skupnosti v Strasburgu leta 1988: »Skupaj z vami znova najostreje obsojam vsak antisemitizem in vsak rasizem, ki sta v nasprotju s krščanskimi načeli.«¹⁹ Zato katoliška Cerkev obsoja vsako preganjanje, ki se dogaja kjerkoli in kadarkoli proti kakemu narodu ali človeški skupini. Prav tako najostreje obsoja vsako obliko genocida, enako tudi rasistične ideologije, ki so to povzročile. Ko gledamo iztekajoče se stoletje, smo globoko užaloščeni zaradi nasilja, ki je zadelo cele narode in države. Posebno se spominjamo poboja Armencev, številnih žrtev v Ukrajini leta 1930, uničevanja Romov, kar je bilo prav tako posledica nacistične ideologije, ter podobnih tragedij, do katerih je prišlo v Ameriki, Afriki in na Balkanu. Nikoli ne bomo pozabili milijonov žrtev totalitarne ideologije v Sovjetski zvezi, na Kitajskem, v Kambodži in drugod. Prav tako ne smemo pozabiti drame na Bližnjem vzhodu z njenimi dobro znanimi značilnostmi. Medtem ko tako premišljujemo, »so mnogi ljudje še naprej žrtve lastnih bratov.«²⁰

¹⁷ Prim. Janez Pavel II., Nagovor novemu veleposlaniku Zvezne republike Nemčije pri Svetem sedežu, 8. novembra 1990, 2, v: *Acta Apostolicae Saedis* 83 (1991), 587-588.

¹⁸ Izjava O verski svobodi, 4.

¹⁹ Nagovor judovskim voditeljem, 8, v: *Insegnamenti* 11/3, 1988, 1134.

²⁰ Janez Pavel II., Pozdravni govor članom diplomatskega zbora, 15. januarja 1994, 9, v: *Acta Apostolicae Saedis* 86 (1994), 816.

5. Skupni pogled na prihodnost

Ko gledamo na prihodnost odnosov med Judi in kristjani, najprej pozivamo katoliške brate in sestre, da obudijo zavest o judovskih koreninah svoje vere. Prosimo jih, naj se spomnijo, da je Jezus Davidov potomec; da Devica Marija in apostoli pripadajo judovskemu ljudstvu; da se je Cerkev rodila iz tiste žlahtne oljke, na katero so bile cepljene mladike divje oljke poganskih narodov (prim. Rim 11, 17-24); da so Judje naši dragi in ljubljeni bratje, da so v nekem smislu resnično »naši starejši bratje«, ²¹

Ob koncu tega stoletja katoliška Cerkev želi izraziti globoko obžalovanje zaradi opustitev svojih sinov in hčera v vseh časih. To je kesanje (tešuva), kajti kot člani Cerkve smo zaznamovani tako z grehi kot zaslugami njenih otrok. Cerkev z globokim spoštovanjem in velikim sočustvovanjem gleda na izkustvo holokavsta, šoe, ki ga je pretrpelo judovsko ljudstvo med drugo svetovno vojno. To niso prazne besede, ampak zahteva, ki nas zavezuje. »Žrtve najbolj zločinskih umorov bi izpostavili nevarnosti ponovnega umiranja, če si ne bi vsak po svojih močeh goreče prizadevali za pravičnost, če ne bi ničesar storili za to, da ne bi zlo zmagovalo nad dobrim, kakor se je zgodilo nad milijoni judovskih otrok ... Človeštvo ne sme dopustiti, da bi se to ponovno zgodilo.« ²²

Prosimo, naj naša bolečina zaradi tragedije, ki jo je judovsko ljudstvo doživelo v tem stoletju, privede do novih odnosov do tega naroda. Zavest o preteklih grehih želimo preoblikovati v trdno zavzetost za graditev nove prihodnosti, v kateri med kristjani ne bo protijudovskega, med Judi pa ne protikrščanskega razpoloženja, ampak medsebojno spoštovanje, kot se spodobi za tiste, ki častijo istega Stvarnika in Gospoda, katerim je Abraham skupni oče vere.

Končno pozivamo vse ljudi dobre volje, naj globoko premislijo o pomenu holokavsta (šoe). Žrtve v grobovih in preživeli so z odmevajočim pričevanjem o prestanem trpljenju postali glas, ki priteguje pozornost vsega človeštva. Spomin na to strašno izkustvo pomeni, da smo prišli do jasne zavesti o odrešujočem opozorilu,

²¹ Janez Pavel II., Govor v rimski sinagogi, Rim, 13. aprila 1986, 4, v: Acta Apostolicae Saedis 78 (1986) 1120.

²² Janez Pavel II., Govor ob spominjanju na holokavst (šoa), 7. aprila 1994, 3, v: Insegnamenti 17/1, 1994, 897 in 893.

ki ga prinaša: nikoli več ne sme biti dovoljeno nalezljivim semenom protijudovstva in antisemitizma, da bi se ukoreninila v človeškem srcu.

16. marca 1998

Edward kard. Idris CASSIDY, predsednik

škof Pierre DUPREY, podpredsednik

Remi HOECKMANN, tajnik

Komentar

Jože Krašovec

Ob dokumentu

Komisije za verske odnose z judovstvom: Spominjamo se: Premišljevanje o šoi

Pred enajstimi leti je Sveti sedež napovedal pripravo dokumenta o uničevanju Judov v obdobju nacističnih oblasti, objavljen pa je bil šele letos, 16. marca 1998. Dokument je za oznako te tragedije prevzel hebrejsko besedo *šō'ah*, ki ima širok pomenski obseg: 'uničenje, ruševina, katastrofa, tema, brezno'. Danes to besedo, večinoma v angleški obliki prečrkovanja (*Shoah*), tudi v drugih jezikih uporabljajo kot oznako za nacistični pokol Judov. Uvod dokumenta, ki je izvirno napisan v angleščini, je pismo papeža Janeza Pavla II. kardinalu Edwardu Cassidyju, predsedniku vatikanske komisije za verske odnose z judovstvom, z dne 12. marca 1998. V tem uvodu je pomenljiv poudarek, da lahko Cerkev začne tretje tisočletje krščanskega obdobja le v zavesti veselja, ki izvira iz odpuščanja grehov in sprave z Bogom ter ljudmi. Dokument je torej poziv vernikom, da se kesamo napak in nezvestobe iz preteklosti in pred Bogom preverimo svojo soodgovornost za zlo, ki se je zgodilo v našem času. Z omembo dvatisočletnega jubileja krščanstva pa se začenja tudi sam dokument.

Prvi, drugi in tretji oddelek dokumenta

Na začetku dokumenta sta poudarjena obseg in krutost uničevanja Judov pod nacistično oblastjo. Pred tem dejstvom nihče ne more biti ravnodušen. Zlasti velja to za Cerkev »predvsem zaradi tako tesnih vezi duhovnega sorodstva z judovskim ljudstvom in zaradi spomina na krivice v preteklosti«. Brez spomina na preteklost pa ni prihodnosti. Poleg tega smo lahko pozorni na misel v drugem oddelku, da »takšnega dogodka ni mogoče v celoti doumeti z navadnimi merili zgodovinskega raziskovanja«. Gre za »moralni in verski spomin« z upoštevanjem dejstva, da se je holokavst zgodil v deželah s krščansko kulturo.

Omemba duhovnega sorodstva krščanstva z judovskim ljudstvom je izrednega pomena, ker se zdi, da povprečni kristjani bolj pazijo na razločke med judovstvom in krščanstvom kakor na skupne osnove. Mnoge moti velik poudarek na izvoljenosti judovskega ljudstva in v tem vidijo predvsem korenine judovskega nacionalizma. Dalje jih moti, da Judje zavračajo Jezusa kot Mesija in Božjega Sina. Toda duhovne vezi so tako vsestranke in globinske, da je Jezus sam svoje učence učil, kako vse Sveto pismo Stare zaveze pomeni napoved in pripravo njegovega prihoda. Tudi vsa krščanska eksegeza je, podobno kakor judovska, v vseh časih v Stari zavezi videla podobo ali tip novih dogodkov. V perspektivi vesoljne odrešenjske zgodovine tako Judje kot kristjani ves svet vidimo na poti do dopolnitve v poslednjih časih. V tem zgodovinskem razponu pa Bog deluje svobodno in skrivnostno, za vsakega človeka v bistvu nedoumljivo. Vse te postavke razodetja, ki temeljijo na veri v enega Boga Stvarnika, smo kristjani prejeli od Judov, ki so zanje v stoletjih umirali v spopadih s poganskimi narodi.

Zamisel o zgodovinskem spominu je samo logična posledica temeljnih teoloških postavk Svetega pisma. Odrešenjska zgodovina med začetkom (stvarjenjem) in koncem (dopolnitvijo) sama po sebi budi spomin na preteklost, na temelju izkušenj iz preteklosti pa po analogiji preteklih dogodkov napoveduje nastop boljših časov v prihodnosti. V judovstvu je zgodovinski spomin temelj domala vseh praznikov, predvsem praznika pashe. Zato ni moglo biti drugače, kakor da je tudi krščanstvo sprejelo načelo zgodovinskega spomina za temelj svoje religiozne zavesti in praznovanja. Pri Judih in kristjanih zgodovinski spomin zrcali antitetično dramo odrešenjske zgodovine: na eni strani se je manifestirala Božja zvestoba, na

drugi strani se je bohotila nezvestoba izvoljenega ljudstva. Ne človeške zasluge, temveč zavezanost Boga Stvarnika svojemu stvarstvu razloži, zakaj Bog izvoljenega ljudstva niti Sinanoge niti Cerkev nikoli ne zavrže. Ta prvobitna in bivanjska zavezanost je razlog, da Bog v vseh časih pošilja svoje izvoljence, ki v ljudstvu budijo zavest o njegovem izvoru in cilju. Končno je ta zavezanost dala povod, da je Bog poslal celo svojega Sina, ki je zadostil za krivdo ljudstva in ustvaril večno spravo med Bogom in človeštvom. Na istih teoloških temeljih Judje gojijo upanje, da bo Bog v prihodnosti poslal Mesijo, ki bo vodil izvoljeno ljudstvo na poti do višje popolnosti. Edinstvene svetopisemske zgodovinske postavke upanja tvorijo jedro duhovnega sorodstva med judovstvom in krščanstvom, ki ga razlike na morejo v bistvu skaliti.

Dokument o holokavstu priporoča spomin na krivdo za pokol Judov v obdobju nacizma in na vzroke za ta pokol. Ta veliki greh novejše zgodovine človeštva očitno bremeni kristjane. Razumljivo je, da obsega krivde ni mogoče izmeriti z običajnimi zgodovinskimi merili. Tega niti Judje niti kristjani nikoli niso v zgodovini poskušali. Zares preroško nadahnjeni Judje so največkrat presenečali svoje tirane z brezpogojno izpovedjo svoje krivde, čeprav jih je neposredno tepla krivda narodov. Najbolj zgovoren dokument takšne izpovedi je knjiga žalostink, ki je nastala na pogorišču Obljubljene dežele po uničenju Jeruzalema leta 587 pr. Kr. Pred petnajstimi leti sem tudi sam doživel izpoved profesorja na Hebrejski univerzi v Jeruzalemu: »Mi Judje se moramo zavedati, da je holokavst posledica naših grehov.« Pomembno je torej upoštevati, da danes nekateri Judje obtožujejo zgolj druge, npr. kristjane, drugi pa grede vase in izpovedujejo predvsem svojo krivdo. Katera pot je boljša v luči Svetega pisma, ki stalno naglašča, da je pravičen le Bog, vsak človek pa je krivičen? Vsi razlogi govorijo za to, da se mora vsak človek predvsem spominjati svojih krivde in krivde očetov. To je prvi pogoj za upanje v Božje usmiljenje.

V tretjem oddelku dokumenta je najprej poudarjeno, da je bilanca odnosov med Judi in kristjani v obdobju dveh tisočletij predvsem negativna. Že na začetku je prišlo do spora med Judi in prvimi oznanjevalci evangelija. Pozneje so mnogi kristjani zaradi enostranskega razlaganja Nove zaveze krojili napačno predstavo o zgodovinski krivdi Judov. Ena izmed značilnosti negativnega odnosa kristjanov do Judov je človeška nestrpnost do »drugačnih«. Druga splošna človeška značilnost, je iskanje grešnega kozla pred-

vsem v času krize. V 19. stoletju so bili Judje pogosto žrtve zgrešene-
nega nacionalizma, ki je včasih prerasel celo v rasizem. Sodobni
antisemitizem je bil pogosto »bolj socialno-političnega kot pa ver-
skega izvora«. Nationalsocializem je rasistično naziranje postavil
celo za znanstveni temelj svojega gibanja. Na ta pojav se je Cerkev
na krajevni in vesoljni ravni odzvala z dokumenti, ki so obsodili
postavke nacizma.

Četrty in peti oddelek dokumenta

Na začetku četrtega oddelka dokument razlaga razloček med poj-
moma *antisemitizem* in *antijudaizem*. Prvi označuje nasprotje »s
trajnim cerkvenim učenjem o enosti človeškega rodu in istega do-
stojanstva vseh ras in narodov«, drugi sovražno razpoloženje proti
Judom v teku stoletij. Samoumevno je, da zavedni kristjani niso
mogli zapasti v zablodo antisemitizma, zlahka pa so postali sokrivi
sovražnega razpoloženja do Judov. Antisemitizem je torej izrazit
pojav nacistične ideologije, ki je v načelu izpodbijala svetopisemsko
temeljno postavko o enosti človeškega rodu. Ker nationalsocialisti-
čna ideologija ni priznavala nobenega presežnega merila za mor-
alnost, je upravičena ugotovitev, da je njen antisemitizem imel
korenine zunaj krščanstva; holokavst je torej »delo značilnega so-
dobnega novopoganskega režima«. V tem pa je ključ za razumevanje
opozorila v drugem oddelku, da »takšnega dogodka ni mogoče v
celoti doumeti z navadnimi merili zgodovinskega raziskovanja«. Zavračanje
Božjih meril avtoritete in moralnosti v zgrešeni ideolo-
giji hočeš nočeš vzbudi iracionalno slo po uničevanju vseh znamenj,
ki govorijo za presežna merila. V ozadju je odpad od vseh prever-
jenih tradicionalnih vrednot, predvsem pa neposreden upor proti
Božjemu zakonu. Odpad je že v Stari zavezi najbolj dramatična
tema prerokov. Vendar niti v zgodovini Izraela niti v zgodovini kr-
ščanstva doslej še ni prišlo do tako popolnega odpada, kakor se
je zgodilo pod nacistično taktirko, ko so na najbolj grozovit način
uničevali cele narode. Razlog je očiten. Odpadi v starejšem obdobju
niso sad načelnega, ideološkega zavračanja Božje avtoritete, temveč
so posledica slabotne človeške narave. Nacizem pa je najbolj totalen
odpad prav od temeljev Božje postave. Taka grozodejstva lahko
počne samo tisti, ki se je popolnoma zapisal čistemu zlu. Nacizem
je torej najstrašnejša oblika sodobnega pojava satanizma. Zato je

morda najpomembnejša ugotovitev, da si je nacizem Jude izbral za svoj najbolj neizprosni plen prav zato, ker so poklicani »k pričevanju za edinega Boga in za Postavo zaveze«. Iz istih razlogov je nacizem hotel uničiti ali si popolnoma podrediti tudi Cerkev.

Pogosto slišimo mnenje, da je temeljni razlog v političnem in gospodarskem vplivu Judov. Vendar sociološko-politična razlaga očitno ni zadostna in tudi ne zadene bistva. Zgodovinska dejstva in totalnost nacističnega odnosa do Judov nas pripeljejo do ugotovitve, da je razlog v bistvu teološki. Že v Stari zavezi so Judje prišli v neizprosni konflikt z vsemi poganskimi ideologijami in režimi. Konflikt med faraonom in Mojzesom je najizrazitejši primer tega temeljnega spopada. Pozneje so tudi kristjani neizbežno prišli v spor s pogansko ideologijo, ki ni prenašala celostne naravnosti v presežno Božjo avtoriteto. Poganske naciste je pri Judih motilo njihovo neodtujljivo versko poslanstvo, saj so nosilci razodetja o enem Svetem Bogu in so v tem smislu izvoljen narod. Ko kaka ideologija popolnoma zavrne teološko podlago civilizacije, se hočeš nočeš obrne tudi proti tistim, ki zastopajo verske in teološke vrednote.

Kljub temu je dovolj razlogov za vprašanje, »ali ni morda nacistično preganjanje Judov koreninilo tudi v protijudovskih predsodkih v dušah in srcih nekaterih kristjanov«. Umestno je vprašanje, »ali so kristjani na vse mogoče načine pomagali preganjanim, zlasti Judom?« Odgovor dokumenta je: »Mnogi so to storili, drugi pa ne. Ne smemo pozabiti tistih, ki so pomagali pri reševanju Judov, kolikor jim je to bilo mogoče, celo z izpostavljanjem lastnega življenja. V času vojne in po vojni so nekatere judovske skupnosti in njihovi voditelji izrazili hvaležnost za vse, kar je bilo zanje storjeno, vključno s tem, kar je osebno ali prek svojih predstavnikov za rešitev stotisočev judovskih življenj storil papež Pij XII. Zaradi tega je židovska država odlikovala mnoge škofe, duhovnike, redovnike in laike.«

Iz načelnih razlogov, pa tudi zaradi enostranskih napadov na Cerkev s strani njenih srditih nasprotnikov je nujno upoštevati obe dejstvi. Pri vsem priznavanju sokrivde mnogih kristjanov v smislu opustitve priložnosti za pomoč ali celo zavestnega zavračanja sodelovanja pri reševanju ogroženih Judov je treba priznati srčnost in požrtvovalnost kristjanov, ki so preganjanim Judom stali ob strani. V luči najvišjih krščanskih meril pa je seveda zelo na mestu priznanje papeža Janeza Pavla II., da »duhovni odpor in konkretni podvigi mnogih kristjanov niso bili takšni, kakršne bi

pričakovali od Kristusovih učencev«. V tem smislu četrti oddelek končuje z omembo najostrejše obsodbe antisemitizma in rasizma, ki jo je izrekel papež Janez Pavel II. voditeljem židovske skupnosti v Strasburgu leta 1988. Ob tej priložnosti je izrazil tudi obsodbo »milijonov žrtev totalitarne ideologije v Sovjetski zvezi, na Kitajskem, v Kambodži in drugod«.

V petem (sklepnem) oddelku dokument izraža »globoko obžalovanje zaradi opustitev svojih sinov in hčera v vseh časih« in priporoča novo razmerje med Judi in kristjani, »kot se spodobi za tiste, ki priznavajo edinega Stvarnika in Gospoda, katerim je Abraham skupni oče vere«.

Odzivi svetovne javnosti na dokument

Prvi odzivi svetovne judovske skupnosti in mnogih drugih na splošno pozdravljajo najnovejšo vatikansko izjavo o soodgovornosti nekaterih kristjanov za pokol Judov, vendar nekateri menijo, da dokument premalo poudarja sokrivdo kristjanov s tem, ko se obžalovanje omejuje na ugotavljanje, da so številni za reševanje Judov premalo storili. Menijo namreč, da je zgodovinski pojav antisemitizma v tem smislu predhodnik nacističnega ravnanja z Judi, ker je olajšal negativno stališče nacistov do Judov. V zvezi s tem se je že pojavilo tudi mnenje, da je evangeličanska Cerkev izjavo o krivdi oblikovala veliko bolj jasno. Nekateri končno menijo, da je tudi papež Pij XII. sokriv tragedije, ker ves čas vojne nikoli ni uradno obsodil nacizma.

Razumljivo je, da se o tako zapletenih in večplastnih vprašanjih celo med najbolj dobronamernimi izvedenci neizbežno pojavljajo različne ocene. Zato pa nekateri odzivi pomenijo izziv, ki zahteva odgovor. Kolikor grozovitejša je bila moč nacističnega cesarstva, toliko kočljivejše je vprašanje, zakaj vrhovno vodstvo Cerkve nacizma ni večkrat in neposredno obsodilo z uradnimi dokumenti. Ob tem vprašanju postajajo posebno aktualni razlogi starozaveznih prerokov za nasprotovanje nasilni konfrontaciji s premočno krivično silo v nepravem času. Zelo kočljivo je vprašanje, kakšne so posledice neposredne obsodbe. Ali niso s tem žrtve še bolj izpostavljene represiji? Ta dilema razloži, zakaj je večina razumnikov, pa tudi vernikov, molčala, ko je neopoganski komunistični režim preganjal kulturnike in vernike. Dilema je v teoretičnem pogledu

očitno nerešljiva in je torej treba toliko bolj upoštevati vlogo vesti. Vsak mora pred globinskim glasom presoditi, kaj storiti v danih okoliščinah.

V tem kontekstu pa daje misliti še nekaj. Presenetljivo dejstvo je, da je Hitler prišel na oblast, ker je njegova stranka dobila večino v vseh protestantskih deželah, a v nobeni katoliški. Tudi velika večina članov njegovega štaba je bila iz protestantskih vrst. Katoliška Cerkev torej ni kriva, da je nacizem prišel na oblast, zato tudi nima tolikšne odgovornosti, kakor jo ima tista, ki je podprla njegov vzpon. Izjava o krivdi pač ustreza stopnji soodgovornosti. Res pa je, da v luči visokih idealov judovskih in krščanskih verskih postavk nihče ne more biti prepričan o svoji pravičnosti. Zares pravični so bili vedno glas vpijočega v puščavi, zato niti pod nacistično niti pod komunistično represijo ni moglo biti drugače. Že v Stari zavezi so preroki bičali svoje ljudstvo, češ da se je preveč pustilo zavajati omamam poganškega duha. Toliko bolj smo verniki danes v nevarnosti, da se pustimo vplivati duhu sodobnega poganstva, ki je v svojem bistvu brezbožno in surovo pragmatično.

Glede papeža Pija XII. so se med odzivi spet pojavile informacije o tem, kako strašna je bila zanj dilema v zvezi z vprašanjem, ali kaže nacizem javno obsoditi ali ne, ker je slutil, da uradna obsodba lahko izzove še večje divjanje in torej še več žrtev. 7. oktobra 1942 je papeža Pija XII. italijanski kurat Piero Scavizzi osebno obvestil o grozodejstvih nad Judi, ki jih je doživljal v Vzhodni Evropi: »Iztrebljanje z množičnim ubijanjem je skoraj totalno, ne glede na otroke in celo na dojenčke.« Ob tej vesti je papež pred njim »jokal kakor otrok«. Leta 1943 je papež pisal berlinskemu škofu, kako okleva z javno obsodbo, »da bi preprečil še večje zlo«. Ob njegovi smrti leta 1958 pa je Golda Meir, takratna izraelska zunanja ministrica, v sožalnem pismu priznala, da je papež »dvignil svoj glas za žrtve«.

Bistvo vprašanja soodgovornosti Pija XII. je dejstvo, da mu nihče ne more očitati kolaboracije, temveč le opustitev priložnosti za protest glede na njegov položaj in vpliv. Zaradi tega pričakujejo od njegovega naslednika, da ga obsodi. Danes bi bilo za kristjane ugodno, če bi vedeli za dokument, ki silovito obsoja nacizem. Toda kdo daje kateri koli človeški osebi pravico, da vehementno sodi, zakaj do njega ni prišlo v času svetovnega pogorišča, ko je antikrist imel v rokah vse možnosti za uničujoče maščevanje? Tisti, ki so se s skrivanjem izmikali vsakemu izpostavljanju? Tisti, ki so nepo-

sredno ali posredno sodelovali z diktatorji ali/in okupatorji? Tisti, ki so okupatorje izzivali, čeprav so vedeli – ali morda prav zato –, da se bodo v maščevalnih akcijah znesli nad nedolžnim civilnim prebivalstvom in iztrebili cele vasi? Tisti, ki so bili ali so najožji sodelavci najnovejšega neopoganstva in strupeno napadejo Cerkev za vsako besedo, ki jo izreče proti sedanjim zlorabam oblasti? Tisti, ki danes noč in dan delajo kompromise, ker se bojijo maščevanja svojih nadrejenih oblastnikov? Ali tisti, ki so postali kar trgovci s pragmatično filozofijo?

So za Jezusovo obsodbo pred Pilatom krivi Rimljani?

Po splošnem preprianju Judov je glavni razlog projudovskega sentimenta pri kristjanih poročilo evangelijev o Jezusovi obsodbi pred Pilatom, ker so po tem poročilu Judje tisti, ki so Jezusa ovadili in zahtevali smrtno obsodbo s križanjem. Značilna judovska metoda idejnega upora proti brezbožnim silam je v novejšem obdobju spodbudila nekatere judovske in krščanske zgodovinarje in izvedence Svetega pisma, da tudi v evangeljskem opisu Jezusovega procesa pred Pilatom vidijo metodično prevračanje resnice o odgovornosti za Jezusovo obsodbo. Pri tem se opirajo predvsem na t. i. apokaliptično slovstvo. V stoletjih po padcu Jeruzalema leta 587 so preroško navdahnjeni Judje izvajali »pasivno« rezistenco s tako imenovanimi apokaliptičnimi spisi, v katerih so obupane bralce in poslušalce spodbujali s prikazi neizprosnega konflikta med krivičnimi diktatorji in mučeniškim ljudstvom, ki bo končno zmagalo. Apokaliptični spisi so zveneli kot neposredna aluzija na trenutni položaj, toda to aluzijo so pred represivnimi cenzorji zakrili s tem, da so za akterje izbrali znane osebnosti iz daljne zgodovine. Omenjena metoda je posebno značilna za Danielovo knjigo, ta govori o osebnostih iz babilonske dobe, v resnici pa velja kot prikaz stanja iz drugega stoletja pr. Kr., ko je Jude strahovito preganjala selevkidska oblast.

Evangelisti naj bi za Jezusov umor iz taktičnih razlogov obtožili Jude, čeprav so bili dejanski krivci Rimljani. Pisci evangelijev naj bi bili prisiljeni »oprati« Pilata in rimsko oblast sploh, ker bi sicer Rimljani spise takoj zaplenili in uničili. Te hipoteze seveda ni mogoče dokazati, vendar je vredna pozornosti. Predvsem pa velja upoštevati, da vse temeljne postavke Svetega pisma odpravljajo razloge za veliko človeško zaskrbljenost, kdo je grešil več in kdo manj,

kajti vse je osredotočeno na eno samo resnico: V človeškem rodu ni pravičnega, niti enega, zato sta odrešenje in sprava v popolnem pomenu Božje delo (prim. predvsem Pavlovo pismo Rimljanom).

Toliko bolj je samoumevno, da je antisemitizem popolnoma zgrešen. Navedeni dokument upravičeno poudarja, da kristjani z nobeno religijo nimamo toliko skupnega kakor z judovsko. Najbolj globinsko se Judje in kristjani srečujemo ob priznavanju svoje krivde ter spominjanju Božjih del odrešenja na praznik sprave (jom kipur) in velike noči. Zgodovina človeštva je polna pričevanj o padcu ljudi. Številni so sodelovali z zlom. Na prvo krščansko veliko noč je celo Peter zatajil Jezusa. Toda bistvo svetopisemskega sporočila in posebej Jezusovega zadoščevanja na veliko noč je upiranje zlu vseh vrst in reševanje zatiranih. To Božje dejanje odrešenja spreminja svet v deželo upanja in miru.

Bibliografija o razmerju med Judi in kristjani od začetka do danes

V tem kontekstu je smiselno opozoriti na temeljna dela, ki obravnavajo razmerje med Judi in kristjani na splošno in posebej publikacije, ki razgrinjajo ozadje in oblike antisemitizma. Ker v slovenskih knjižnicah o tem do nedavnega ni bilo skoraj ničesar, sem v zadnjih letih sam nabavil vse, kar sem lahko zasledil v raznih deželah Evrope in v Izraelu.

a) Zgodovina judovskega ljudstva in razmerje med Judi in kristjani na splošno

Schürer, E., *Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi*, trije zvezki, Leipzig 1909; ponatis Georg Olsm Verlag, Hildesheim / New York 1970; novo angleško izdajo so pripravili G. Vermes, F. Millar, M. Black in M. Goodman, *The History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ (175 B.C.—A.D. 135)*, T. in T. Clark, Edinburgh 1973–1987.

Ben-Sasson, H. H. (ur.), *A History of the Jewish People*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1976; prvotno v hebrejščini: Dvir Publishing House, Tel Aviv 1969.

Maier, J., *Geschichte der jüdischen Religion*, Walter de Gruyter, Berlin / New York 1972.

Nachma, A., in G. Sievernich (ur.), *Jüdische Lebenswelten. Katalog*, Jüdischer Verlag / Suhrkamp Verlag, Berlin 1991.

Flusser, D., *Judaism and the Origins of Christianity*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1988.

Haufmann, Y., *Christianity and Judaism. Two Covenants*, prevedel iz hebrejščine C. W. Efroymson, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1988.

Vermes, G., *Jesus the Jew. A Historian's Reading of the Gospels*, SCM Press, London 1973, 1983.

Sandmel, S., *A Jewish Understanding of the New Testament*, Ktav Publishing House, New York 1956.

Pritz, R. A., *Nazarene Jewish Christianity. From the End of the New Testament Period until Its Disappearance in the Fourth Century*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1992.

Neusner, J., *Judentum in frühchristlicher Zeit*, Calwer Verlag, Stuttgart 1984.

Charlesworth, J. H., *Jesus within Judaism. New Light from Exciting Archaeological Discoveries*, SPCK, London 1988.

Avi-Yonah, M., *The Jews Under Roman and Byzantine Rule*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1984.

Rokeah, D., *Jews, Pagans and Christians in Conflict*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem / Leiden 1982.

Berger, D., *The Jewish-Christian Debate in the High Middle Ages*, Jewish Publication Society of America, Philadelphia 1979.

Maccoby, H. (ur.), *Judaism on Trial. Jewish-Christian Disputations in the Middle Ages*, Littman Library of Jewish Civilization, London / Washington 1993.

Kamin, S., *Jews and Christians Interpret the Bible*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1991.

Parkes, J., *The Jew in the Medieval Community. A Study of his Political and Economic Situation*, Soncino Press, London 1938.

Ma'oz, M. (ur.), *Studies on Palestine During the Ottoman Period*, Magnes Press, Hebrew University, Jerusalem 1975.

Küng, H., *Das Judentum. Die religiöse Situation der Zeit*, Piper Verlag, München / Zürich 1991.

Gidal, N. T., *Die Juden in Deutschland von der Römerzeit bis zur Weimarer Republik*, Könenmann Verlags-gesellschaft, Köln 1997.

Moskovich, S. Schwarzband, in A. Alekseev (ur.), *Jews and Slavs*, zvezek 3, Israel Academy of Sciences and Humanities ..., Jerusalem 1995.

Valenčič, V., *Židje v preteklosti Ljubljane*, Park, Ljubljana 1992.
Beller, S., *Vienna and the Jews 1867–1938*, Cambridge University Press, Cambridge 1989; nemški prevod M. T. Piner, *Wien und die Juden 1867–1938*, Böhlau Verlag, Wien / Köln / Weimar 1993.

Vital, D., *Zionism. The Formative Years*, Clarendon Press, Oxford 1982, 1988.

Lowe, M. (ur.), *People, Land and State of Israel. Jewish and Christian Perspectives*, Immanuel, Ecumenical Theological Research Fraternity in Israel, Jerusalem 1989.

Minerbi, S. I., *The Vatican and Zionism. Conflict in the Holy Land 1895–1925*, iz hebrejš–ine prevedel A. Schwarz, Oxford University Press, New York / Oxford 1990.

Kenny, A., *Catholics, Jews and the State of Israel*, Paulist Press, New York 1993.

Wrber, J., *Jewish Identities in the New Europe*, Littman Library of Jewish Civilization, London / Washington 1994.

Petuchowski, J. J., in C. Thoma, *Lexikon der jüdisch-christlichen Begegnung*, Herder, Freiburg / Basel / Wien 1989.

F. Mußner, *Dieses Geschlecht wird nicht vergehen. Judentum und Kirche*, Herder, Freiburg / Basel / Wien 1991.

b) Bibliografija o antisemitizmu

Poliakov, L., *The History of Anti-Semitism*, 4 zvezki, Routledge in Kegan Paul, London 1975; Oxford University Press, Oxford 1985.

Grosser, P. E., in E. G. Halperin, *Anti-Semitism: Causes and Effect. An Analysis and Chronology of 190 Years of Anti-Semitic Attitudes and Practices*, Philosophical Library, New York 1983.

Wistrich, R. S., *Antisemitism. The Longest Hatred*, Pantheon Books, New York 1991.

Beinart, H., *Records of the Trials of the Spanish Inquisition in Ciudad Real*, štirje zvezki, Israel National Academy of Sciences and Humanities, Jerusalem 1974–1985.

Dinnerstein, L., *Antisemitism in America*, Oxford University Press, New York / Oxford 1994.

Fein, H. (ur.), *The Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*, Current Rese-

arch on Antisemitism 1, Walter de Gruyter, Berlin / New York 1987.

Bergmann, W. (ur.), *Error Without Trial. Psychological Research on Antisemitism*, Current Research on Antisemitism 2, Walter de Gruyter, Berlin / New York 1988.

Strauss, H. A. (ur.), *Hostages of Modernization. Studies on Modern Antisemitism 1870–1933/39. Germany–Great Britain–France*, Current Research on Antisemitism 3/1, Walter de Gruyter, Berlin / New York 1993.

Strauss, H. A. (ur.), *Hostages of Modernization. Studies on Modern Antisemitism 1870–1933/39. Austria–Hungary–Poland–Russia*, Current Research on Antisemitism 3/2, Walter de Gruyter, Berlin / New York 1993.

Lease, G., »Odd Fellows« in the Politics of Religion. *Modernism, National Socialism, and German Judaism*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York 1995.

Dahm, V., *Das jüdische Buch im Dritten Reich*, Verlag C. H. Beck, München 1993.

Lustiger, A., *Zum Kampf auf Leben und Tod! Vom Widerstand der Juden 1933–1945*, Kiepenheuer in Witsch, Köln 1994.

Hadomi, L., *Dramatic Metaphors of Fascism and Antifascism*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1996.

Gilbert, M., *The Holocaust. The Jewish Tragedy*, Pontana Press, London 1987.

Rosensaft, M. Z., in Y. Bauer (ur.), *Antisemitism. Threat to Western Civilization*, Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1988.

Bauer, Y. (ur.), *Present-Day Antisemitism. Proceedings of the Eighth International Seminar of the Study Circle on World Jewry under the auspices of the President of Israel, Chaim Herzog. Jerusalem, 29-31 December 1985*, Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1988.

Bauer, Y. (ur.), *The Danger of Antisemitism in Central and Eastern Europe in the Wake of 1989–1990*, Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 1991.

Drago Ocvirk

»Ne nosiš ti korenine, ampak korenina nosi tebe« (Rim 11,18)

Negativna predstava o J/judih¹ je bila pred koncilom splošno razširjena v tistih 'krščanskih' deželah, kjer so živeli tudi J/judi. Drugod, kjer jih ni bilo, kristjani niti pomislili niso na kakšno povezavo z njimi. Razlogi za take (ne)odnose segajo v same začetke krščanstva, ko se je to boleče ločevalo od Sinagoge in se je do nje opredelilo negativno. Bežen prelet zgodovine teh odnosov bo pokazal, kako veliki koraki so bili storjeni po drugi svetovni vojni na poti sprave in prijateljstva med J/judi in kristjani in kaj je treba še storiti, da bi bil cilj dosežen. Novi odnosi z judovstvom so še kako pomembni za kristjane, saj bomo šele v njih ugledali doslej prikrite razsežnosti (p)osebnosti. »Krščanstvo se namreč ni izoblikovalo s poudarjanjem različnosti od judovstva, marveč z zatrjevanjem, da ni nič drugega kakor judovstvo v najbolj pristni obliki. (...) Nastajajoče krščanstvo je treba misliti z judovstvom; z istim je treba misliti drugačno. Z judovskimi pojmi je treba razložiti nastanek tega, kar ne bo več judovsko, čeprav bo zatrjevalo, da je v polnosti prav to.«²

1. »Ničesar več nočemo imeti skupaj« (Nicejski koncil)

V drugem stoletju so v Cerkvi še živo odmevale besede sv. Pavla: »Če pa so bile nekatere veje odlomljene in si bil ti, divja oljka, vcepljen na njihovo mesto in si postal deležen mastnosti oljčne korenin-

¹ Kadar pišem J/jud, pomeni to hkrati narodno/kulturno (Jud) in versko (jud) pripadnost.

² M. Sachot, *L'invention du Christ. Genèse d'une religion*, Odile Jacob, Paris 1998, 15.

ne, se ne prevzemaj na račun vej. Če pa se prevzemaš, vedi, da ne nosiš ti korenine, ampak korenina nosi tebe« (Rim 11,17–18).³ Ker se je Cerkev zavedala te bistvene povezanosti z judi in njihovo vero, je ohranila njihove svete knjige in vzorce liturgične molitve, njihovo občestveno ureditev in obredne zahteve. Ko je Marcion zavrgel prvotno⁴ zavezo, ker jo je imel za zastarelo in preseženo, je bil izobčen (leta 144).

V rimskem cesarstvu in še za časa naseljevanja narodov v Evropi so judi in kristjani tekmovali, kateri bodo pridobili več vernih. V nasprotju z današnjimi judi so bili namreč takratni prozeliti. Ko je krščanstvo postalo uradna religija, so oblasti sprejele nekatere omejevalne zakone za jude (tako npr. niso smeli imeti kristjanov za sužnje). Vendar pa so v tem času živeli kristjani in judi v dobrih odnosih, tako da so se nekateri pastirji bali, da bi se kristjani 'judizirali' ali celo spreobrnil v judovstvo. Iz tega strahu se je rodila prva oblika protijudovstva, ki ga lahko imenujemo 'kleriški', ker prihaja od pastirjev.⁵ V tem ozračju ima npr. Janez Zlatousti jude za »zahrbtno razbojniko in uničevalco, razvratneže, podobno svinjam in za bolj krvoločno od zveri ... Lastne otroke žrtvujejo hudiču. Zanje ni odpuščanja, ker so umorili Boga; Bog jih je zavrgel, zato so za vedno razkropljeni in v suženjstvu ... Bog sovraži jude in jih je vedno sovražil.«⁶

Očetje so teološko domislili odnos med judovstvom in krščanstvom tako, da so judom⁷ pripisali krivdo za Jezusovo smrt in razglasili Cerkev za novi Izrael. Ker ta *teologija nadomestitve* ni razložila, zakaj judje še vedno obstajajo, je Avguštin izdelal teorijo, po kateri jih Bog dopušča, da so »priče lastne sprijenosti in naše resnice«. ⁸ Judi so potrebni in jih ni dovoljeno uničiti, ker v svojem bednem stanju kažejo na vzvišenost krščanske resnice. Ekumen-

³ Prim. P. Beauchamp, *Un regard de foi sur le peuple juif*, v: *Croire aujourd'hui* 49, 23–26, Avtor pokaže, kako Pavel vrednoti jude in nikakor ne spodbuja sovraštva proti njim, kakor mu nekateri pripisujejo.

⁴ Za staro zavezo, ki ni zastarela (!), se mi zdi primerneje uporabljati izraz *prvotna*, ki še vedno velja in jo nova predpostavlja (prim. Dei Verbum 16).

⁵ Prim. X. Ternisien, *De l'antijudaïsme à l'antisémitisme*, v: *Croire aujourd'hui* 49, 20–22.

⁶ Navaja D. de La Maisonnewe, n.d., 40–41.

⁷ Kritika očetov ni naperjena proti Judom kot pripadnikom določenega naroda, marveč proti judom, tistim Judom torej, ki so zavrnili Jezusa iz verskih razlogov, medtem ko so ga nekateri drugi Judi (prva Cerkev!) sprejeli.

⁸ A. Avguštin, *Božje mesto*, knjiga XVIII, § 46–47.

ski koncili so to oddaljevanje potrdili na življenjski in doktrinarni ravni. Tako je nicejski koncil (325) odločil, da krščanske velike noči ni mogoče praznovati istega dne kakor judovsko. »Ne bi se spodobilo, da se podrejamo (...) judovskemu običaju. Judi so si umazali roke z najbolj groznimi zločini in so ostali duhovni slepci. Ničesar več nočemo imeti skupaj z judovskim ljudstvom ...«⁹ V to smer gre tudi 'razjudenje' Jezusa in »je postalo težko prepoznati nazareškega *rabbija* v kalcedonskem 'metafizičnem Kristusu' (451). Čeprav meri ta dogemska izdelava na krščanske oporečnike in nikakor ne na Izraelove otroke, pa priča o teologiji, ki je postala v večini, če že ne izključno helenistična.«¹⁰ Odnose do judov končno za več stoletij opredeli Gregor Veliki z bulo *Sicut Iudaeis*, v kateri prepove nasilno krščevanje in kakršno koli nasilje proti judom.

Kljub temu da so bili judje odrinjeni na rob, se zgodovinarji strinjajo, da je bilo obdobje do prve križarske vojne (1096), v celoti vzeto, obdobje rasti judovskih skupnosti v Evropi. »Slika v tem prvem obdobju srednjega veka je torej v glavnem pozitivna, čeprav jo je treba gledati večplastno zaradi 'hudih časov'. To obdobje je zapleteno na številnih področjih, zaradi česar so trpeli vsi deli prebivalstva.«¹¹ Po drugi strani pa drži, da je 'učenje zaničevanja' do judov temna plat patristične dediščine, ki »vztraja vse do naših dni in je vsa ta stoletja resno motila dialog med tema dvema mono-teističnima religijama.«¹²

Prave težave za jude so se začele med prvo križarsko vojno (1096), ko so 'križarske' množice napadale mesta z judi, da bi jih očistila 'nevernikov'. Ponekod so jude zaščitili – speyerski škof Janez jih je branil z mečem v roki –, drugod pa so se prestrašili in jih izročili 'križarjem'. Skupnosti v dolini Rena in Rona so bile uničene. Pojavila se je nova – *ljudska* – oblika protijudovstva. Med drugim križarskim pohodom (1146) se je temu protijudovstvu odločno in uspešno uprl Bernard iz Clairvauxa.¹³ Pri tem se je oprl na Avguštinovo teorijo o judih in na preroka Zaharija (2,12).

⁹ Navaja D. de La Maisonneuve, n. d., 41.

¹⁰ D. Cerbelaud, *Judaïsme et Christianisme*, v: *Encyclopédie des religions 1, Histoire*, Bayard, Paris 1997, 326.

¹¹ G. Duhan, *Occident médiéval*, v: *Dictionnaire encyclopédique du Judaïsme*, n.d., 1146.

¹² G. Wigoder, *Pe'eres de l'Eglise*, v: *Dictionnaire encyclopédique du Judaïsme*, Cerf/Robert Laffont, Paris 1998, 782.

¹³ Prim. G. Duhan, n. d., 1146–1147.

Da bi zaustavil nered in množične pomore judov, je IV. lateranski koncil (1215) prepovedal nasilno pokrščevanje judov, obenem pa izdal vrsto omejevalnih odlokov zanje. Tako jim ukaže posebno nošo in prepove opravljanje javnih služb razen posojanja na obresti, ki je prepovedano kristjanom; določi, naj bodo med velikim tednom šibani in njihove hiše naj bodo označene. V tem času se pojavijo značilne karikature judov v sakralni umetnosti, posebej pri prikazovanju Jezusovega trpljenja. Pojavijo se obtožbe zaradi obrednega umora, ko bi naj judje morili krščanske otroke za svojo veliko noč. 'Malim mučencem' posvečajo cerkve, ki postanejo romarski kraji. To čaščenje ukine šele zadnji koncil. V 14. stoletju jih obtožujejo, da onečaščajo hostije in zastrupljajo vodnjake. Inocenc IV. in Klement VI. tega ne verjameta in jih ščitita. Iz Anglije jih izženejo leta 1290, iz Francije 1394 in iz Španije 1492. Zanimivo je, da se temu upre Ignacij Lojolski in ne dovoli, da bi izključili iz njegove skupnosti jezuite judovskega rodu: »Imel bi za posebno milost našega Gospoda, če bi bil judovske krvi.«

V 16. stoletju iznajdejo Benetke geto, da bi tako jude zaščitili. Tridentinski koncil jih leta 1545 opere krivde za Jezusovo smrt. »Tisti, ki se utapljajo v neredu in zlu, zagotovo znova križajo (v svojem srcu) Božjega Sina s svojimi grehi, ker so prav naši grehi povzročili trpljenje našega Gospoda Jezusa Kristusa na križu. In naš zločin je v tem primeru večji kakor zločin judov. Kajti oni 'Gospodovega veličastva pač ne bi križali,' če bi ga poznali (1 Kor 2,8), priča apostol. Mi izpovedujemo, da ga poznamo, in ko ga zanikamo, dvigamo nanj na neki način svoje bogomorilske roke.«¹⁴ Ta koncilski nauk je, žal, ostal mrtva črka v Evropi, ki se je znašla v vrtincu spopadov med kristjani. Po starem je razmišljal tudi veliki reformator Luter: » ... njihove shodnice je treba zažgati in vse, kar ne zgori, je treba pokriti z odpadki ... Tako je treba storiti, da bi spoštovali Boga in krščanstvo in bi Bog videl, da smo kristjani in da nismo nikoli trpeli ali odobraval njihovih javnih laži, njihovih prekletstev in njihovih bogoskrunstev njegovega Sina in njegovih kristjanov ...«¹⁵

¹⁴ Navaja D. de La Maisonnette, n. d., 45.

¹⁵ C. Potok, *Une histoire du peuple juif. Des origines à nos jours*, Ramsay, Paris 1996, 510.

2. V modernem poganstvu: Šoa

Chai'm Potok začenja v svoji *Zgodovini judovskega ljudstva*¹⁶ novo obdobje v 17. stoletju, ko družbeni vpliv krščanstva upada in se začenja vzpon modernega poganstva. Judje iščejo sedaj svoje mesto in vse bolj tudi svojo nacionalno identiteto med ljudstvi, ki tudi sama začenjajo ustvarjati svojo nacionalno in politično identiteto v modernem pomenu besede. Nasprotja med ljudmi se selijo z verskega področja na nacionalno in kar je povezano z njim. Narodna 'čisto-krvnost' je eden od idealov tega obdobja in zato se ljudje sprašujejo, kdo je kdo. Judje zapuščajo geta in so 'povsod', so kakor mi in niso. Kaj z njimi? Iz takega ozadja vzklije antisemitizem 19. stoletja.

Antisemiti pripisujejo Judom, da ogrožajo nacionalno državo in kujejo mednarodno zaroto. Izraz teh strahov in opora zanje je *Protokol sionskih modrecev*, ki ga je spisala ruska tajna policija konec 19. stoletja. Absolutizacija nacije pozna le asimilacijo ali uničenje ali beg. Na Poljskem in v Rusiji so številni *pogromi* (ruska beseda, ki pomeni popolno uničenje), kar sproži množično izseljevanje Judov v Palestino. Ta antisemitizem se sklicuje na 'znanost', ki je izdelala pojem več in manj vredne 'rase', in ima pogosto tudi protikapitalistično ost. »Za antisemitizem, ki je nekaj drugega kakor protijudovstvo, je značilno, da opušča religijsko tematiko. Namesto nje razvijajo ljudje ekonomske fantazme (bogastvo Judov) ali politične (hočejo oblast nad svetom), ali pa gojijo kar čisto navadno rasno sovraštvo.«¹⁷ Na takšne ideje se je že leta 1928 odzval sveti oficij in jih ostro obsodil.¹⁸

Ne protijudovstvo ne antisemitizem 19. stoletja nista razmišljala o 'dokončni rešitvi' judovskega vprašanja. Za ta antisemitizem lahko rečemo, da je predhodnik 'etničnega čiščenja' določene nacionalnega ozemlja, vendar nima diaboličnih razsežnosti kot nacistični antisemitizem. Nacistični ideolog Alfred Rosenberg se je oprl na Angleža Houstona Chamberlaina, ki se je navdihoval pri Nietzscheju in v wagnerjanskem novem poganstvu in je v delu *Temelji 19. stoletja* (1899) zaničljivo predstavil judovske in krščanske vrednote ter jih zavrzel.¹⁹ Chamberlainove teze je Rosenberg

¹⁶ C. Potok, n. d., 516–609.

¹⁷ D. Cerbelaud, n. d., 328.

¹⁸ F. Bédarida, *Peut mieux faire*, v: *L'actualité religieuse 165–15*, (avril 1998), 7. Prim. isti avtor, *La Shoah et l'histoire*, v: *Esprit* 8–9, 1997.

¹⁹ Prim. X. Ternisien, n. d. 21.

‘dopolnil’ in s Hitlerjem, ki je na volitvah zmagal v vseh protestantskih deželah in v nobeni katoliški, pripravil Judom šoo (šo’ah). »Prišlo pa bo nadte hudo, ne boš ga znala odvrniti, zadel te bo poguba, ne boš je mogla zaustaviti, hipoma bo nadte prišlo uničenje (šo’ah), ki ga ne poznaš« (Iz 47, 11). Šo’ah je več kot hudo in poguba, je katastrofa, popolno uničenje. Prvič v zgodovini je hotel nekdo uničiti J/jude zaradi njihove drugačnosti, ki ni le narodna in kulturna, marveč tudi verska. In prav sem je meril Hitler: hotel je obračunati z Bogom, pravijo številni razlagalci tega dogodka. »Hitlerjeva ‘končna rešitev’ hoče izločiti iz novega človeštva vsako sled Božje transcendence. S tega vidika ima šoa tudi ‘nad-zgodovinsko’ razsežnost, ki zahteva duhovno razlago.«²⁰

Pij XI. se je tega zavedal in je izjavil (1938): »Duhovno smo semiti«, leto kasneje pa je odločno obsodil poganski nacizem v okrožnici *Mit brennender Sorge*. Tuluški škof Saliege je na to opozarjal med racijami Judov (1942): »Judje so moški. Judinje so ženske ... So del človeškega rodu. So bratje tako kot toliko drugih. Tega kristjan ne sme pozabiti.«²¹ Čeprav je veliko kristjanov junaško in za ceno življenja pomagalo Judom, je bila večina pasivna in tako so ravnali tudi politiki, ki bi lahko kaj storili. Šoa se je zgodila v (nekoč) krščanski Evropi, zato bi le stežka povsem zavrnilo Potoka, ki pravi: »Kdo je bil kralj? Kdo ni bil? Stoletja krščanskega in rimskega sovraštva so vladala pod krinko tevtonskega poganstva. Svet je zapadel v isti molk, kot ga je nekoč poznal Nil. In tavanja evropskih Judov so se končala.«²² Toda ne glede na določeno sozvočje v praksi med protijudovstvom, antisemitizmom 19. stoletja in nacističnim antisemitizmom jih vendarle »ne moremo enačiti. Biti nam mora namreč jasno: krščansko protijudovstvo ni bilo nikoli genocidno. Nasprotno, z njegovega vidika, je bilo treba ohraniti jude pri življenju, da bi bili priče lastne sprijenosti in svojega greha ali pa da bi se spreobrnili.«²³

Svet je tedaj molčal in molka je bil obtožen tudi Pij XII., čeprav šele leta 1963 v drami *Namestnik*²⁴ Rolfja Hochhutha. Pavel

²⁰ D. Cerbelaud, n. d., 328.

²¹ Navaja D. de La Maisonneuve, n. d., 50.

²² C. Potok, n. d., 597.

²³ F. Bédarida, n. d., 7.

²⁴ Prim. J. Nobécourt, ‘*Silence*’ de Pie XII., v: *Dictionnaire historique de la papauté*, Fayard, Paris 1994, 1570–1577; in P. Levillain, *Le Vicaire*, v: n. d. 1717.

VI. je dal objaviti arhive, ki so ovrgli literarno fikcijo, toda očitek je ostal. »Dokumenti razodevajo vztrajne in stalne napore papeža, da bi preprečil deportacije, ker se je vedno bolj sumilo, za kaj gre. Navidezni molk je prikrival skrito dejavnost prek nunciatur in škofov, da bi se izognili ali vsaj omejili deportacije, nasilje in preganjanja.«²⁵ Tudi očitek, da je papež podpiral Tretji rajh, ker se je bal Sovjetske zveze, ni utemeljen. »Roosevelt je bil namreč uslišan, ko je prosil Vatikan, naj pomaga streti odpor ameriških katoličanov do njegovega načrta, da bi razširil na Rusijo v vojni z rajhom – podporo, ki jo je že dal Angliji.«²⁶

3. Na poti k judovsko-katoliškemu prijateljstvu

Šoa ni posegla globoko le v samozavedanje J/judov, marveč tudi v zavest zahodnega človeka, še zlasti zahodnega kristjana. Že med vojno je v Franciji nastalo *Amitié chrétienne* (Krščansko prijateljstvo), ki je pomagalo J/judom, leta 1947 pa se je preimenovalo v *Judovsko-krščansko prijateljstvo*. Ekumenski zbor v Seelinbergu (Švica, 1947) je storil prvi korak v teološkem razmisleku o povezanosti med kristjani in judi z izjavo *Seelinberških deset točk*. Prve štiri točke govorijo, česa se moramo kristjani spomniti (1. Spomnimo se, da govori isti Bog nam vsem tako v Stari kot Novi zavezi), naslednjih šest pa, čemu se moramo izogibati (5. Izogibajmo se, da bi črnili biblično in pobiblično judovstvo zato, da bi povelečevali krščanstvo). Jacques Maritain je na zboru izjavil: »Antisemitizem je vprašanje življenja in smrti, a ne za jude, marveč za kristjane. Krščansko zavest namreč nepopravljivo pokvari; ta zavest se mora rešiti te protijudovske kuge.«²⁷

Vse te napore, da bi se stoletna nasprotja preseгла, je vzel za svoje Janez XXIII. Z malimi, a učinkovitimi spremembami v ka-

²⁵ P. Blet, *Le 'silence' de Pie XII: le mythe a` l'épreuve des archives*, v: *La Croix*, 10.4. 1998. Tekst bo v celoti objavljen v *Documentation catholique* 2180 (17.4.1998). Blet je eden od zgodovinarjev, ki so objavili *Akte in dokumente Svetega sedeža*, ki se nanašajo na drugo svetovno vojno. Ker niso ničesar prikrili, je Blet prepričan, da kakšnih novih spoznanj, ki bi podprla hipotezo o papeževem molku, ne bo. *Družina* 18 (3. 5. 1998) je o tej temi objavila zanimiv članek K. L. Woodwarda iz *Newsweeka*.

²⁶ P. Blet, n. d.

²⁷ Navaja D. de La Maisonneuve, n. d., 52–53.

tehezi in liturgiji (ukinil je npr. izraz 'neverni judje' iz prošenj na véliki petek) in s sprejemanjem judovskih predstavnikov (s pozdravom: »Jaz sem Jožef, vaš brat« je sprejel delegacijo ameriških J/ judov) je odстранjeval ovire na poti medsebojnega spoštovanja. Od koncila je zahteval, naj »izreče besedo ljubezni do Judov«. ²⁸ Nemalo težav je moral odpraviti koncil, da je končno ustregel papeževi želji. Ta tema je bila namreč nekaj povsem novega, saj je Cerkev tedaj prvič pozitivno razmišljala o ljudstvu svojih korenin. Afriški, ameriški in oceanijski škofje niso videli potrebe o takem razmisleku, evropski škofje so se tega vprašanja izogibali zaradi nasprotovanj, ki so jih pričakovali doma, škofje iz arabskih in drugih muslimanskih dežel pa so se bali, da bi bil to uvod v priznanje Izraela. Zaradi številnih pomislekov in amandmajev je bilo predloženo besedilo močno oslABLJENO in šele ko so judovstvo postavili ob bok drugih verstev, je bilo sprejeto kot četrta točka *Izjava o razmerju Cerkve do nekrščanskih verstev (Nostra Aetate)*. ²⁹

Kljub temu je *Izjava* teološko jasno priznala dolg Cerkve do judovskega ljudstva in ga oprostila krivde za Jezusovo smrt, kot je to storil že tridentinski koncil. Iz tega sledita dve pastoralni smernici: potreben je biblični in teološki študij, pri oznanjevanju in katehezi pa se je treba izogniti vsemu, kar ni skladno s Kristusovim duhom. Dolga razprava o razmerju z judi je imela pozitiven vpliv tudi na zorenje koncilskih očetov in spreminjanje njihovih ozkih, premalo katoliških stališč. Brez te razprave bi tudi *Konstitucija o Božjem razodetju* ne bila taka, kot je, in tudi drugi odloki bi bili nedvomno manj evangeljsko novi. Po koncilu so nekatere krajevne Cerkve izdale pastoralna navodila, kako prevesti koncilski nauk o judovstvu v življenje; leta 1975 je to storil tudi Rim. Dialog z judi je toliko napredoval, da je Rim že deset let kasneje izdal izpopolnjene *Smernice za ustrezno predstavitev judov in judovstva pri pridigarju in katehezi katoliške Cerkve*, ³⁰ da bi pospešil nov pogled na J/jude med vsemi katoličani. V uvodu je rečeno, da be-

²⁸ Prim. R. Girault, J. Vernet, *Croire en dialogue. Chrétien devant les Religions, les Eglises, les Sectes*, Droguet & Ardant, Limoges 1979, 138 in 151–156.

²⁹ Prim. A. Strle, *Uvod v Izjavo o razmerju Cerkve do nekrščanskih verstev*, v: *Koncilski odloki*, Nadškofjski ordinariat, Ljubljana 1980, 349–352.

³⁰ *Notes pour une correcte présentation des juifs et du judaïsme dans la prédication et la catéchèse de l'Eglise catholique*, v: *Documentation catholique* 14, 1985.

sedilo vabi »k spoštovanju drugega v njegovi posebnosti« in k poznanju »osnovnih sestavin judovskega verskega izročila«. Aprila 1986 je papež obiskal rimsko sinagogo in rekel Judom: »Vi ste naši najljubši bratje in na neki način, bi lahko rekli, naši starejši bratje.« Sveti sedež je priznal izraelsko državo decembra 1993.

J/judje so vsakokrat priznali in pozdravili korak naprej v koncilski usmeritvi, hkrati so povedali, da so pričakovali več. Ves čas so še posebej pozorni ne le na izjave, marveč predvsem na dejanja Cerkve in njenih članov. Vedno znova opozarjajo, da praksa prepočasi sledi izjavam. V času tega pontifikata so jih močno razburila nekatera dejanja. Ostro so npr. protestirali, ko so se karmeličanke naselile v Auschwitzu (1984), da bi molile na tem kraju smrti, kjer je umrlo tudi na tisoče Poljakov, veliko duhovnikov in kristjanov. Za J/jude je to taborišče simbol smrti in prekletstva in v njem ne bi smelo biti nič živega, ker je zmagala smrt. Po osmih letih napornih pogajanj so se karmeličanke preselile v bližino taborišča. Prav nič niso J/judje pozdravili imenovanja Jeana-Marie Lustigerja za pariškega nadškofa, Juda in spreobrnjenca; negodovali so zaradi razglasitve karmeličanke Edith Stein, nekdanje judinje in žrtve nacizma, za blaženo. Ogorčeni so bili nad *Biblijo krščanskih skupnosti* (Francija, 1994), ki v opombah govori, da je staro zavezo nadomestila nova in da so judje na neki način vendarle umorili Boga. Ko so francoski škofje prepovedali to Biblijo, jih je doletela kritika iz katoliških vrst. Predsodki imajo dolgo življenje!

4. Prošnjaja za odpuščanje

Priznani ekseget Xavier-Léon Dufour je v svojem sedaj že klasičnem delu *Branje Evangelija po Janezu* zapisal: »V luči nedavnih tekstov rimske Cerkve in s pomočjo del teologov je globoka sprememba v obnašanju neizogibna. V zavest nam mora namreč priti, da prejemamo krščansko identiteto od drugega in ta Drugi je Izrael; le-ta vidi sebe kot tistega, ki se prejema od Boga. Cerkev ni prerasla izvoljenega ljudstva, ki ostaja za vedno njena življenjska moč; Cerkev je bila sprejeta v njegovo izvolitev. Kako je lahko ta resnica potemnela v duhu tolikih kristjanov? Cerkev se mora upreti skušnjavi, da le ona obvlada resnico o Bogu, kot da bi ji Sinagoga ne imela nič povedati. Božje ljudstvo vsebuje dve izročili: judovsko in krščansko.

Teološko gledano, ni dovolj, da 'živimo skupaj' v miru, treba je živeti na novo iz dveh delov, iz katerih smo sestavljeni. Cerkev mora priznati, čeprav enostransko, svojo odvisnost od Sinagoge. Ne gre le za 'dialog', tudi ne za 'srečanje', marveč za odnos ljubezni, ki nas omogoča. Če bo kristjan prenehal obravnavati juda kot 'možnega kristjana', če ve, da je v svoji korenini tudi sam jud, potem se bo lahko 'vprašanje Izraela' počasi razjasnilo.«³¹

Na poti do končne 'razjasnitve vprašanja Izraela' za kristjane je še en usoden, a težak korak: prošnja za odpuščanje. Na to je opozoril kardinal Bea že leta 1964: »Tu (v zvezi z judi) bi morda morali priznati številne grehe, nekaj od njih jih je storila Cerkev sama. Znano vam je, kaj je izjavil papež Pavel VI. glede razdeljenosti kristjanov. 'Če bi nam bilo treba pripisati kakšen greh pri izvoru te ločitve, ponižno prosimo za odpuščanje Boga in tudi brate, ki mislijo, da smo jih prizadeli.' Te besede so napravile močan vtis na protestante. Toda to velja tudi za jude. Cerkev, in še zlasti njeni sinovi, kristjani, so storili krivice judovskemu ljudstvu. To lahko priznamo, ne da bi prizadeli resnico.«³²

V zadnjih letih je vrsta škofovskih konferenc priznala krivdo kristjanov za žalostno usodo judov. Španski škofje so jo priznali ob 500. obletnici izгона judov in muslimanov (1492) in to tudi obžalovali. Sledili so jim poljski in nemški škofi (1995),³³ septembra 1997 pa še francoski. V Drancyju, od koder so iz zbirnega taborišča odpeljali 63 000 J/judov v taborišča smrti, so škofje obžalovali obnašanje katoliške Cerkve v Franciji med vichyjskim režimom. Na koncu izjave so zapisali: »Pred obsežnostjo drame in nezaslišanim zločinom je preveč pastirjev Cerkev s svojim molkom prizadelo Cerkev samo in njeno poslanstvo. Danes priznavamo, da je bil ta molk greh. Priznavamo tudi, da takrat Cerkev v Franciji ni opravila svojega poslanstva kot vzgojiteljica vesti in zato je skupaj s krščanskim ljudstvom odgovorna, da ni priskočila na pomoč že v prvem hipu, ko sta bila protest in zaščita mogoča in nujna, čeprav je bilo potem nešteto pogumnih dejanj. (...) Ta greh priznavamo. Boga ponižno prosimo za odpuščanje, judovsko ljudstvo pa

³¹ X.-L. Dufour, *Lecture de l'Évangile selon saint Jean, t.1*, Seuil, Paris 1987, 399–400.

³² Navaja L. Accatolli, *Quand le pape demande pardon*, Albin Michel, Paris 1997, 139.

³³ Prim. *Juifs-chrétiens 50 ans après Auschwitz, v: L'actualité religieuse* 133, (mai 1995), 15–37.

prosimo, naj sliši to besedo kesanja. To spominjanje nas kliče k povečani budnosti v prid človeka sedaj in v prihodnje.«³⁴

V knjigi *Ko papež zaprosi za odpuščanje* je avtor zapisal: »Janez Pavel II. je pogosto govoril o judih in še več je storil s svojimi dejanji, vendar mu ni nikoli uspelo, da bi zaprosil za resnično odpuščanje. Toda zdi se, da je to dejanje pred vrati.«³⁵ In res, marca letos je rimska Komisija za verske odnose z judovstvom izdala dokument *Spominjamo se: razmišljanje o šoi*. Dokument je namenjen vsem katoličanom, ne le evropskim, zato je bolj splošen, kot so izjave omenjenih evropskih Cerkva. Vse katoličane hoče opozoriti na strašen zločin nad J/judi in o potrebi, da se vprašamo o »odnosu med nacističnim preganjanjem in ravnanjem kristjanov z judi v toku stoletij,« ker se je »šoa zgodila v Evropi, to je v deželah z dolgo krščansko civilizacijo.«³⁶ Dokument pokaže, da je krščansko protijudovstvo drugačne narave kot nacistični antisemitizem in da ju ni mogoče enačiti, čeprav »se je treba vprašati, če niso nacističnega preganjanja judov olajšali protijudovski predsodki navzoči v duhu in srcu nekaterih kristjanov«. Na koncu zahteva dokument od katoličanov, »da obnovijo zavest o judovskih koreninah svoje vere« in poudarja, da izraža Cerkev »globoko obžalovanje za opustitve svojih sinov in hčera v vseh obdobjih. To je dejanje kesanja (tešuva), ker smo kot člani Cerkve povezani tako z grehi kot z zaslugami vseh njenih otrok. (...) To niso prazne besede, marveč angažiranje, ki nas zavezuje.«

V judovskih krogih težko pričakovano priznanje, da nosi del odgovornosti za šoo tudi Cerkev v celoti z institucijo vred in ne le nekateri njeni sinovi in hčere, ni zapisano. Zato so judovske organizacije izrazile razočaranje in očitale, da je dokument korak nazaj v primerjavi s priznanjem krajevnih Cerkva. Vendar pa so po premisleku mnogi priznali, da je storjen korak naprej, saj gre za dokument, ki nagovarja vse katoličane po svetu in od vseh zahteva nov odnos do J/judov, tudi če se niso kot evropski kristjani pregrešili s protijudovstvom in z molkom pred (nacističnim) antisemitizmom. Pot sprave z J/judi je dolga in treba je naprej. Misel Rab-

³⁴ Navaja L. Accatolli, n. d. 291.

³⁵ L. Accatolli, n. d., 134.

³⁶ To je še toliko bolj potrebno, ker se v antisemitskih krogih vedno znova pojavljajo revizionistične teorije, ki šoo preprosto zanikajo, in je nevarno, da bi jim prislutil tudi kak katoličan. Prim. *Qui manipule la Shoah?*, v: *L'actualité religieuse* 145 (juin 1996), 19–39.

bija Tarfona iz drugega stoletja velja tudi v tem primeru: »Od tebe ne zahtevamo, da opraviš vse delo, temveč le, da zanj poprimeš.«³⁷ 'Spominjamo se', da bi se spreobrnili; 'spominjamo se', da bi bila pota upanja spet odprta; 'spominjamo se', da bi 'ljubezenski odnos, ki nas omogoča,' končno postal resničnost. Če bo temu dokumentu uspelo še bolj spremeniti miselnost pri vseh udih Cerkve, bodo morda razmere dozorele za veliko in pričakovano pravno dejanje na sveto leto 2000. In kdo drug bi bil bolj primeren, da ga opravi, kot 'poljski' papež, ki je v šoi izgubil svoje vrstnike iz rodnih Wadowic? »Spominjam se predvsem osnovne šole v Wadowicah, kjer je v mojem razredu vsaj četrtina učencev bila judovskega rodu. (...) Potem je prišla druga svetovna vojna s koncentracijskimi taborišči in z načrtnim iztrebljanjem. Žrtve tega so bili predvsem sinovi in hčere judovskega ljudstva, samo zato, ker so bili Judje. (...) To je bila torej moja osebna izkušnja, izkušnja, ki jo danes nosim v sebi.«³⁸

5. Poskus umora Boga

Šoa je nekaj tako strašnega, da ni imela imena v pravnem redu, zato so na nürnberškem procesu ustvarili zanjo novo kategorijo zločina: *zločin proti človeštvu*. Ta zločin je tako velik, da so judovski misleci, za njimi pa tudi številni krščanski, spoznali, da ga ni mogoče obravnavati brez povezave z Bogom. Šele v teoloških razsežnostih dobi šoa svojo dokončno razlago. V tej smeri razmišlja tudi filozof J.-C. Eslin: »Hitler je kazal do krščanstva, ki ga je imel za poneumljajočega in mehkužnega, silno zaničevanje in mu ni bil mar noben argument. Logika je hotela, da se je povzpел od kristjana k judu. Njemu namreč dolgujemo zamisel o pravičnem in usmiljenem Bogu, ki je povsem nespravljiva z načelom neenakosti, na kateri temelji rasizem. Rasistično sovraštvo nima drugega cilja kakor Boga samega. Zato je bilo treba, da so uničeni vsi judje do zadnjega in predvsem zadnji bi moral umreti, saj bi bil namreč dovolj en sam, da bi bili maliki smešni. Zločin proti človeštvu je bil v resnici poskus umora Boga ... Bilo je dovolj, a nujno, da se

³⁷ Navaja D. de La Maisonneuve, n. d., 164.

³⁸ Janez Pavel II., *Prestopiti prag upanja*, Mladinska knjiga, Ljubljana 1994, 118.

uniči nosilec ideje o Bogu, da bi istočasno izginil tudi Bog. Toda potem bi prišel na vrsto kristjan ... kajti ko je kristjan resnično kristjan, je v njem jud ...»³⁹

Šoa je postala prototip zločina proti človeštvu, ki ga Jud, bivši taboriščnik, ateist in spreobrnjenec v katolištvo, A. Frossard, takole opredeli: »Zločin proti človeštvu se zgodi, ko koga umorijo samo zato, ker je prišel na svet (to je primer judov in ciganov), in ko poskušajo človeka pred usmrtitvijo duševno uničiti.«⁴⁰ S tem razširi perspektivo in pokaže, da je vsako tovrstno naklepno uničevanje ljudi – samo zato, ker so ljudje, in s tem tako ali drugače določeni – teološko vprašanje enako kot šoa. V krščanski, trinitarični teologiji je to povsem jasno: »Kdor sovraži svojega brata, je ubijalec. (...) Kdor ne ljubi, Boga ni spoznal, kajti Bog je ljubezen. Božja ljubezen do nas pa se je razodela v tem, da je Bog poslal v svet svojega edinorojenega Sina, da bi živeli po njem. (...) Kdor namreč ne ljubi svojega brata, ki ga je videl, ne more ljubiti Boga, katerega ni videl. In od njega imamo to zapoved: Tisti, ki ljubi Boga, naj ljubi tudi svojega brata« (1 Jn 3,15; 4,8–9, 20–21). Toda sodobnim kristjanom je pot v razumevanje skrivnostne povezave med Bogom in človekom – slehernim človekom v njegovi najbolj človeški prvobitnosti – znova pokazalo izvoljeno ljudstvo, ljudstvo prvotne zaveze. Ali ni rekel Jezus, da prihaja odrešenje od judov (prim. Jn 4,22)?

Pisatelj Drago Jančar spominja intelektualce, ki zagovarjajo teorijo 'ekvidistance' do napadalca in žrtve v sodobnih genocidnih vojnah: »Vrednostni sistem današnje Evrope je zgrajen prav na vednosti o holokavstu in na razmerju do tega odločilnega vprašanja.« Zato ga je treba uporabljati povsod, ne le tam, kjer to ustreza 'levim' intelektualcem. »Se spomnite umetnikovega stavka? 'Če je nekje pobitih 50.000 Hrvatov, to ni nobena tema.' Takrat je pač šlo za Hrvate, danes bi že lahko rekli tudi 'Muslimanov' ali 'Srbov' ... Dovolite mi, da napravim jezikovni eksperiment, če smo že, ljubi Bog, pri igri z besedami. Glejte zamenjal bom eno samo besedo: 'Če je nekje pobitih 50.000 Židov, to ni nobena tema...' Lahko si samo predstavljamo, kako bi liberalna in svobodno mi-

³⁹ J.-C. Eslin, *Les Nouveaux Cahiers* 67, 1981–82, 11.

⁴⁰ A. Frossard, *Le Crime contre l'Humanité*, Robert Laffont, Paris 1987, 70. Frossard je avtor številnih del, pri nas je postal znan s pripovedjo o svojem spreobrnjenju *Bog biva, srečal sem ga*.

⁴¹ D. Jančar, *Egiptovski lonci mesa*, Mihelač, Ljubljana 1994, 40.

sleča Evropa reagirala na takšno izjavo?«⁴¹ Zato ne preseneča, če Cerkev v *Spominjamo se: razmišljanje o šoi*»obsoja najbolj odločno vse oblike genocida kakor tudi rasistične ideologije, ki so jih povzročile. (...) Še zlasti se spominjamo pokola Armencev, žrtev brez števila v Ukrajini in tridesetih letih, genocida nad Cigani, ki je bil tudi sad rasističnih idej, in podobnih tragedij, ki so se zgodile v Ameriki, Afriki in na Balkanu. Tudi ne pozabljamo milijone žrtev totalitarne ideologije v Sovjetski zvezi, na Kitajskem, v Kambodži in drugje. Prav tako ne moremo pozabiti drame na Bližnjem vzhodu, kjer je znano, za kaj gre. Ravno v trenutku ko tako razmišljamo, so številni ljudje žrtve svojih lastnih bratov.« Žal je eden od očitkov ob tem dokumentov letel tudi na to, da se je Cerkev skupaj s šoo spomnila še drugih genocidov, kot da bi bili eni manj ljudje kakor drugi.

O pomenu šoe razmišljajo tudi islamski teologi in na podlagi koranskega razodetja vidijo v njej vzorec »za največje zanikanje Voditelja vsega. (...) V islamu le Bog odloča in ne človek o prihodu v bivanje in odhodu iz njega, o življenju in smrti, o obsodbi in odrešenju, o postavljanju in uničenju ljudstev. Nihče nima pravice, da bi omejeval človeškost drugega. Sleherni, ki si kaj takega dovoli, je brezbožen do najvišje mogoče stopnje, ker je to dejanje hkrati bogoskrunstvo in malikovanje. Takega dejanja Bog ne odpusti in bo na sodni dan zanka okrog zločinčevega vratu. Bog daj, da bi se mi, Abrahamovi otroci, vedno spominjali in skupaj dvignili svoje roke in glasove, ko izražamo svoje spominjanje proti temu, da bi še kdaj kaj tako zlega znova prizadelo katero koli ljudstvo!«⁴²

Nacizem in komunizem⁴³ sta bila ustvarjalna v zlu. To sta zmogla zato, ker sta se dejansko imela za 'boga' – in to po poganški podobi, ne po Jezusu Kristusu – in sta si prisvojila njegove pravice. To svojo 'božanskost' sta dokazovala in uresničevala kot zanikanje drugih ljudi, drugače mislečih in drugačne narodnosti ali razreda. Šoa nam je pomagala, da imenujemo zločin proti člo-

⁴² S. Kirimani, *The Holocaust: Reflections of a Muslim*, v: *Journal of Ecumenical Studies*, 32/2, Spring 1997, 222.

⁴³ Tudi do Judov je bil Stalin neprizanesljiv in jih je zelo sovražil. Čistke Judov so prešle v državni antisemitizem, ki je že mejil na šoo. Tako kažejo komaj začete raziskave arhivov. Prim. G. Kostyrchenko, *Prisonniers du pharaon rouge*, (*Zaporniki rdečega faraona*), Solin, Paris 1998; A. Bortchagorski, *L'Holocauste inachevé*, (*Nedokončani holocaust*), Lattes, Paris 1995.

veštvu in spoznamo njegove najgloblje vzroke. Zato je potrebno vprašanje, kako je do šoe prišlo, raziskati do konca. Če nosi za šoo del krivde tudi Cerkev zaradi svojega 'poučevanja zaničevanja', kot označujejo njeno protijudovstvo judovski zgodovinarji, mora to priznati. Le tako se bo namreč mogoče izogniti ponavljanju dejanj, ki njo in njene člane oddaljujejo od Boga in od človeka in s tem od razlogov za svoj obstoj. V tem primeru se more prekletstvo šoe spremeniti v odrešilno pomoč, ki nam jo je Bog še enkrat ponudil po J/judih, 'naši korenini'!

OPOMBA: Članek Draga Ocvirka je objavljen v reviji Cerkev v sedanjem svetu 32 (1998) 83–89. Za objavo v Cerkvenih dokumentih je nekoliko skrajšan.

DOKUMENTI CERKVE

- CA – OS Janez Pavel II., Okrožnica Centesimus annus – Ob stoletnici (1. maja 1991), Cerkevni dokumenti 45, Družina, Ljubljana 1991.
- MBS – PS Pij XI., Okrožnica Mit brennender Sorge – S pekočo skrbjo (14. marca 1937), Ljubljanski škofijski list 74 (1937) 59–73; glej v: Juhant Janez – Valenčič Rafko, Družbeni nauk Cerkev, MD, Celje 1994, 109–127.
- NAE – NV Drugi vaticanski cerkevni zbor, Izjava Nostra aetate – O razmerju Cerkev do nekrščanskih verstev (28. oktobra 1965), Nadškofijski ordinariat, Ljubljana 1996.
- TMA – ZTT Janez Pavel II., Apostolsko pismo Tertio millenio adveniente – V zarji tretjega tisočletja, Cerkevni dokumenti 58, Ljubljana 1995.

